



GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

JURIDISKA INSTITUTIONEN

Juristprogrammet
Examensarbete, 30 poäng
Oktober 2011

Polisers rätt att skjuta

En reglering som hjälper eller stjälper den
enskilde polismannen?

Författare: Linnéa Johansson

Ämne: Straffrätt

Handledare: Universitetslektor Gösta Westerlund

INNEHÅLL

SUMMARY	3
SAMMANFATTNING	5
FÖRKORTNINGAR	7
1 INLEDNING	8
1.1 Syfte och frågeställningar	8
1.2 Avgränsningar	8
1.3 Metod och material	9
1.4 Disposition	10
1.5 Definitioner	11
2 POLISENS ÄNDAMÅL OCH UPPGIFTER	12
2.1 Polisens ändamål, 1 § PL.....	12
2.2 Polisens arbetsuppgifter, 2 § PL.....	13
2.3 Övrig reglering som styr polisens arbete	14
2.4 Allmänna principer som styr polisens arbete	14
2.4.1 Allmänna principer i RF	14
2.4.1.1 <i>Legalitetsprincipen</i>	15
2.4.1.2 <i>Likhetsprincipen</i>	16
2.4.1.3 <i>Objektivitetsprincipen</i>	16
2.4.2 Allmänna principer i 8 § PL.....	16
2.4.2.1 <i>Behovsprincipen</i>	17
2.4.2.2 <i>Proportionalitetsprincipen</i>	17
3 POLISMÄNS RÄTT ATT ANVÄNDA VÅLD	19
3.1 Skyddet för den kroppsliga integriteten och rätten till liv.....	19
3.1.1 Skyddet för den kroppsliga integriteten.....	19
3.1.2 Rätten till liv	20
3.2 Laga befogenhet att bruka våld enligt 10 § PL.....	21
3.3 Ansvarsfrihetsgrunder enligt 24 kap. BrB.....	24
3.3.1 Objektiva ansvarsfrihetsgrunder	24
3.3.1.1 <i>Nödvärn</i>	24
3.3.3.2 <i>Laga befogenhet att bruka våld enligt 24 kap. 2 § BrB</i>	26
3.3.3.3 <i>Nöd</i>	27
3.3.4 Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder	28
3.3.4.1 <i>Excess</i>	28
3.3.4.2 <i>Förmans befallning</i>	30

3.4 Förhållandet mellan den laga befogenheten i 10 § PL och de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna nöd och nödvärn	31
4 POLISMÄNS RÄTT ATT BRUKA SKJUTVAPEN.....	33
4.1 Rätt att skjuta enligt skjutkungörelsen	33
4.1.1 Rätt att skjuta i nödvärnssituationer	34
4.1.2 Rätt att skjuta i fall av laga befogenhet.....	34
4.1.3 Allmänna råd i skjutkungörelsen.....	36
4.2 Regler i föreskrifter och allmänna råd.....	36
4.3 Kritik kring regleringen av polismäns rätt att använda skjutvapen	37
5 POLISMÄNS RÄTT ATT ANVÄNDA SKJUTVAPEN I ÖVRIGA NORDISKA LÄNDER	40
5.1 Regleringen av polismäns rätt att använda våld och skjutvapen i de nordiska länderna.....	40
5.2 Statistik över polismäns bruk av skjutvapen i Norden	42
5.3 Förklaringar till statistiska skillnader avseende polismäns bruk av skjutvapen i Norden.....	45
6 MÄNSKLIGA BEGRÄNSNINGAR I NÖDVÄRNSSITUATIONER	48
6.1 Amerikansk studie – “The suspect is shot in the back”	48
6.2 Svensk studie – “Från tanke till handling i en nödvärnssituation”	49
7 EFFEKTER FÖR DEN ENSKILDE POLISMANNEN VID BRUK AV SKJUTVAPEN.....	51
7.1 Den enskilde polismannens ansvar vid bruk av skjutvapen	51
7.1.1 Straffrättsligt ansvar.....	51
7.1.2 Disciplinärt ansvar.....	52
7.1.3 Skadeståndsansvar	53
7.2 Psykologiska reaktioner hos polismannen	53
7.2.1 Långvariga psykologiska reaktioner som kan följa efter en hotfull situation	54
7.2.2 Långvariga psykologiska reaktioner samt påverkan på den psykosociala funktionen på grund av dödsskjutningar	55
8 ANALYS.....	57
8.1 Polismäns laga befogenhet att använda skjutvapen	57
8.2 Polismäns ansvar vid bruk av skjutvapen	59
8.3 Psykologiska reaktioner hos polismän efter bruk av skjutvapen	60
8.4 En förändring av regleringen bör ske.....	60
8.5 Slutord.....	61
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	63

Summary

Policemen's use of firearms is an issue that's discussed frequently in the media. Studies have shown that the legal regulation in question may impact on the number of shooting incidents that occur and that it's relevant to the shooting incidents degenerate. Against this background, the aim of my thesis has been to investigate the impact the regulation design has on the individual police officer in situations where firearms may be used and how the regulation, in the long run, effects a policeman that has to shoot a counterparty, such as by psychological reactions that may occur and the possible liability that may be imposed on the policeman.

Police work aims, according to § 1 in the Swedish police-code, to maintain public order and security and to otherwise ensure the public safety and other assistance. To achieve this end, the police are equipped with the right to use force. Such force may be used in different ways to take action against individuals and they encompass a power, in certain situations, to use violence. In some cases there's even authority to use firearms.

The Swedish police-code sets the scene for when police officers may use violence. In § 10 in the police-code you can find the legal authority for police officers, in the situations listed in the paragraph, to use violence to perform their duties. This requires that all other means are insufficient and that it's defensible considering the circumstances. By this, the principles of necessity and proportionality, that's to be considered in any police intervention, have been expressed. Two more cases of legal authority are found in 24:2 the Swedish Criminal Code. The other defenses in Chapter 24 Criminal Code, such as self-defense and superior command, can also be applied by police officers. As for police men's use of firearms it's regulated in a proclamation and various regulations and guidelines issued by the National Police.

Although the aim is that police officers primarily use the legal authority to shoot the reality is much different. In most of the shooting incidents it's a question of self-defense situations.

Criticism has been expressed concerning the proclamation since it's considered being obsolete and unusable. Constituent elements are difficult to implement, especially in stressful situations, and the regulation is not updated regarding crimes when police officers may use firearms to seize a person. All of this may make the police man avoid the use of the legal authority to shoot, and instead wait until there's a self-defense situation. This may lead to both greater damage to the other party and a major negative influence on the policeman.

A research report, where a comparison between the Nordic countries' regulation of the police officers right to shoot was conducted, also supports this theory. In Finland the policemen mainly uses the legal authority to shoot. Statistics also show that the counterpart is injured and killed in fewer cases in Finland. The authors of the report believe that this is due to the shooting supported by the legal authority is under more controlled conditions.

The use of firearms can have major effects on the individual policeman. It involves both a criminal and a disciplinary liability that may be imposed on him, but also psychological reactions, such as depression and post traumatic stress, which may arise. I argue below that this impact on the policeman becomes greater when using firearms in a self-defense situation. The possibility to question whether or not the policeman acted correctly is wider and this may lead greater responsibility is imposed on the policeman. Since the risk of damage to the counterparty increases there is also a risk of a major psychological impact on the policeman.

I mean that there are significant gaps in the regulation of police officers right to shoot, which results in the fact that the individual policeman in reality is only able to shoot in self-defense. Because of the greater responsibility as a police officer might be imposed after a shooting in self-defense as compared to one with support in the legal authority, and because of the increased psychological reactions that may occur after the use of firearms in self-defense, I believe that the regulation should be reviewed. It's important to note that the idea isn't that policemen should shoot more. The idea is instead that the officers should be able to avert a serious situation at an earlier stage. This means, in my opinion, less damage on to counterparty and to the policeman.

Sammanfattning

Polismäns bruk av skjutvapen är en fråga som diskuteras frekvent i media. Studier har visat att den juridiska regleringen i frågan får inverkan för antalet skjutincidenter som inträffar samt har betydelse för hur skjutincidenterna urartar. Mot bakgrund av detta har syftet med min uppsats varit att undersöka vilken betydelse regleringens utformning har för den enskilde polismannen i situationer då skjutvapen kan behöva brukas samt hur regleringen, på lång sikt, har inverkan för en polisman som tvingats skjuta en motpart, t.ex. genom psykologiska reaktioner som kan uppstå samt det eventuella ansvar som kan åläggas polismannen.

Polisens arbete syftar enligt 1 § PL till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp. För att uppnå detta syfte är polisen utrustad med vissa maktmedel. Dessa maktmedel kan användas för att på olika sätt ingripa mot enskilda och de innefattar bl.a. en befogenhet att, i vissa lägen, använda våld. I vissa fall finns till och med en befogenhet att använda skjutvapen.

I PL anges ramarna för när poliser får bruka våld. I 10 § PL återfinns den laga befogenheten för poliser att, i de situationer som räknas upp i paragrafen, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd. Här krävs att alla andra medel är otillräckliga samt att det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt. Genom detta har principerna om behov och proportionalitet, som ska beaktas vid varje polisingripande, kommit till uttryck. Ytterligare två fall av laga befogenhet återfinns i 24:2 BrB. Även de övriga ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap. BrB, t.ex. nöd, nödvärn och förmans befallning, kan tillämpas av poliser. Vad gäller polismäns bruk av skjutvapen regleras detta i skjutkungörelsen samt i diverse föreskrifter och allmänna råd som ges ut av Rikspolisstyrelsen.

Trots att utgångspunkten är att polismän i första hand ska skjuta med stöd i den laga befogenheten ser inte verkligheten ut på detta sätt. I medparten av skjutincidenterna är det istället fråga om nödvärnssituationer.

Kritik har förts fram avseende skjutkungörelsen då den anses vara förlegad och obrukbar. Rekvisiten är svåra att tillämpa, speciellt i pressade och stressade situationer, och regleringen är inte uppdaterad avseende de brott då polismän får använda skjutvapen för att gripa en person. Detta sammantaget kan leda till att poliser undviker att använda sig av den laga befogenheten i skjutkungörelsen för att istället avvakta till dess det föreligger en nödvärnssituation. Detta kan medföra såväl större skador på motparten som större påverkan på polismannen. Även en forskningsrapport, där en jämförelse mellan de nordiska ländernas

reglering av polisens rätt att skjuta genomfördes, stöder denna teori. I Finland skjuter polisen i övervägande fall med stöd i den laga befogenheten. Statistik visar även att motparten skadas och dödas i färre fall i Finland. Författarna av rapporten menar att detta beror på att skjutincidenter med stöd i den laga befogenheten sker under mer kontrollerade former.

Ett bruk av skjutvapen kan få stora effekter för den enskilde polismannen. Det handlar om såväl ett straffrättsligt som ett disciplinärt ansvar som kan åläggas denne, men även om psykologiska reaktioner, såsom depressioner och posttraumatisk stress, som kan uppstå. Jag argumenterar i detta arbete för att denna påverkan på polismannen dessutom blir större när det rör sig om bruk av skjutvapen i en nödvärnssituation. Utrymmet för ifrågasättande blir där mer omfattande vilket kan föranleda större ansvar och då risken för skador på motparten ökar föreligger även en större psykologisk påverkan på polismannen.

Jag menar att det finns betydande brister i regleringen av polisens rätt att skjuta, vilket föranleder att den enskilde polismannen i realiteten endast kan skjuta i nödvärn. På grund av det större ansvar som en polisman riskerar att åläggas efter en skjutning i nödvärn jämfört med en med stöd i den laga befogenheten samt på grund av de ökade psykologiska reaktionerna som kan uppstå hos polismannen efter bruk av skjutvapen i en nödvärnssituation menar jag att regleringen bör ses över. Det är viktigt att notera att tanken inte är att polismän ska skjuta mer. Tanken är istället att polismän ska ha möjlighet att avstyra en allvarlig situation i ett tidigare skede. Detta medför, enligt mig, mindre skada för såväl motparten som för polismannen.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
DS	Departementsserien
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
FAP	Föreskrifter och allmänna råd för polisväsendet
HD	Högsta domstolen
LOA	Lag (1994:260) om offentlig anställning
NJA	Nytt juridiskt arkiv
PF	Polisförordning (1998:1558)
PL	Polislag (1984:387)
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RF	Regeringsformen
RPSFS	Rikspolisstyrelsens författningssamling
Skjutkungörelsen	Kungörelse (1969:84) om användande av skjutvapen i polistjänsten
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Syfte och frågeställningar

Polismäns bruk av skjutvapen är en fråga som ofta väcker mycket känslor bland allmänheten och som diskuteras frekvent i media. Av denna anledning kände jag instinktivt en vilja att belysa denna problematik i mitt examensarbete.

När jag fördjupade mig i frågan upptäckte jag tidigt studier som genomförts kring hur den juridiska regleringen i frågan får inverkan för antalet skjutincidenter som inträffar samt dess betydelse för hur skjutincidenterna urartar.¹ Detta fick mig dock även att fundera över vilken betydelse regleringens utformning har för den enskilde polismannen. Jag kommer i denna framställning således granska den svenska regleringen i syfte att undersöka hur denna påverkar en polismans handlande i situationer då skjutvapen kan behöva brukas samt hur regleringen, på lång sikt, har inverkan för en polisman som tvingats skjuta en motpart, t.ex. genom psykologiska reaktioner som kan uppstå samt det eventuella ansvar som kan åläggas polismannen.

Jag kommer att använda mig av följande frågeställningar:

- Vad är polisens ändamål och arbetsuppgifter?
- I vilken utsträckning får polismän använda våld?
- I vilken utsträckning får polismän använda skjutvapen?
- Vilka brister finns det i regleringen av polismäns rätt att skjuta?
- Är dessa brister typiska för Sverige och regleringens utformning här?
- Vilket ansvar kan polismän åläggas efter bruk av skjutvapen i tjänst?
- Vilka effekter kan bruk av skjutvapen i tjänst i övrigt få för den enskilde polismannen?

1.2 Avgränsningar

Jag fokuserar mitt arbete på dagens reglering, dess påverkan på den enskilde polismannen och hur den skulle kunna förbättras framöver. Jag kommer således ej att behandla polisverksamhetens historiska utveckling i Sverige.

Polismannens ansvar vid användandet av skjutvapen kommer att behandlas ingående. Den rena handläggningen samt rättsprocessen vid anmälningar mot polismän behandlas dock ej.

¹ Se t.ex. Milton samt Sveri

Mitt arbete tar uttryckligen utgång i den enskilde polismannens perspektiv vid undersökningen kring huruvida dagens reglering är optimal. Det faller sig således naturligt att arbetet fokuserar på poliser i yttre tjänst samt de tillfällen då polismannen själv, efter eget omdöme, avgör om en laga befogenhet eller en rätt till nödvärn föreligger.

I den komparativa delen behandlar jag, av utrymmesskäl, endast övriga nordiska länder. Här behandlas inte heller eventuellt internationellt polissamarbete.

Vad gäller diskussionen kring huruvida nödvärnsrätten är densamma för polismän som för andra samhällsmedborgare kommer jag inte att behandla denna fråga i en vidare utsträckning. Jag kommer kort beröra den i samband med reglerna om excess men jag utgår generellt från att rätten till nödvärn är densamma för alla samhällsmedborgare, såväl poliser som enskilda.

Då utredningen fokuserar på hur regleringen kring rätten att skjuta påverkar den enskilde polismannen kommer jag att lämna diskussionen kring övriga hjälpmedel därhän.

1.3 Metod och material

I kapitel två, tre och fyra har jag använt mig av en rättsdogmatisk metod där de traditionella rättskällorna lagstiftning, förarbeten och doktrin granskats. På grund av den begränsade mängden praxis rörande polismäns bruk av skjutvapen uteblir denna, annars väldigt viktiga, rättskälla till stor del.

I kapitel fem använder jag mig av en komparativ metod i syfte att undersöka hur polisens bruk av skjutvapen i Sverige förhåller sig till bruket av skjutvapen bland polismän i andra länder. Jag använder mig här av rapporten ”Politiets bruk av skyteväpnen i Norden” då den på ett tydligt sätt påvisar statistiska skillnader i fyra länder, Sverige, Norge, Finland och Danmark. Anledningen till att jag valt att fokusera på dessa länder är att de är ganska jämförbara sett till samhällsstruktur, vilket medför att resultat på ett mer tydligt sätt kan återföras just till de olika ländernas juridiska reglering på området.

I kapitel sex och sju använder jag mig av en tvärvetenskaplig metod där rapporter, studier och traditionella rättskällor undersöks och jämförs för att ingående granska hur enskilda polismän faktiskt påverkas av den reglering vi idag använder oss i Sverige avseende polismäns bruk av skjutvapen. Genom att psykologiska reaktioner behandlas

kommer framställningen även att innehålla delar som inte är direkt hänförliga till straffrätt. Även arbetsrättsliga bestämmelser kommer att redogöras för.

1.4 Disposition

För att läsaren ska kunna ta till sig resultaten av undersökningen inleder jag framställningen med att ge grundlig bakgrundsinformation till vad polisens ändamål och arbetsuppgifter är. Här behandlas dels hur polisverksamheten regleras i polislagen och dels övrig reglering samt allmänna principer som styr polisens arbete. Detta följs av en tydlig genomgång av polismäns rätt att använda våld, vilka ansvarsfrihetsgrunder som kan aktualiseras samt övriga bestämmelser som spelar in.

Efter denna grundläggande del av framställan kommer polisens rätt att använda skjutvapen undersökas. En grundlig genomgång av i vilka situationer en rätt att bruka skjutvapen kan föreligga åtföljs av en genomgång av vad ledande experter på området anser om regleringens utformning.

Vidare undersöks polismäns rätt att använda skjutvapen i övriga nordiska länder i syfte att undersöka huruvida effekter av Sveriges reglering på området faktiskt bör hänföras till regleringens utformning, alternativt om förklaringar snarare kan återfinnas i t.ex. samhällsklimatet eller mentalitet inom poliskåren.

I efterföljande kapitel ges en bild av hur bruk av skjutvapen i nödvärn, istället för grundat på laga befogenhet, kan få betydelse för utgången av skjutningen på grund av mänskliga begränsningar. Två olika studier på området redogörs för i syfte att påvisa att en polisman i en nödvärnssituation kan fatta felaktiga, men oåterkalleliga, beslut på grund av den tid det tar från tanke till handling.

Efter detta undersöks grundligt hur den enskilde polismannen faktiskt kan påverkas efter att han eller hon tvingats använda skjutvapen i tjänsten. Det straffrättsliga och disciplinära ansvaret som kan åläggas polismän efter en skjutincident behandlas ingående tillsammans med de psykologiska reaktioner som kan följa efter en skjutincident.

Avslutningsvis analyserar jag de resultat som framkommit. Jag kommer här att koppla ihop de olika delarna samt svara på frågan i arbetets titel: "En reglering som hjälper eller stjälper den enskilde polismannen?".

1.5 Definitioner

Polisen - När det gäller uttrycket ”polisen” använder jag mig av samma betydelse som i polislagen, nämligen att det utgör ett kollektivt begrepp som betecknar såväl polisväsendet som de enskilda polismännen.

Polisman - Det finns ingen könsneutral beteckning av enskilda poliser. Mot bakgrund av den ovan angivna definitionen av ”polisen” kan ett bruk av begreppet ”polis” vara vilseledande. Således används i denna framställning begreppet ”polisman” för såväl män som kvinnor.

2 Polisens ändamål och uppgifter

För att kunna behandla polisens våldsanvändning och rätt att skjuta är det av största vikt att ha kunskap om polisens ändamål och uppgifter.

I förarbetena till polislagen framhölls att bättre klarhet skulle uppstå i det fall det i regleringen skildes på polisverksamhetens ändamål och de uppgifter som tillfaller polisen för att ändamålet ska uppfyllas.² Polisverksamhetens ändamål återfinns således i 1 § PL medan polisens arbetsuppgifter återfinns i 2 § PL. Enligt förarbetena är beskrivningen av polisverksamhetens ändamål och uppgifter allmänt hållen då det varken har ansetts möjligt eller önskvärt att på ett uttömmande sätt reglera polisens uppgifter genom lagstiftning. En sådan reglering skulle ändå inte vara till stöd för den enskilde polismannen då det skulle utgöra en detaljbeskrivning som inte skulle vara uttömmande och dessutom bli föråldrad snabbt. Lösningen blir då en allmänt hållen angivelse över vad polisverksamheten ska syfta till.

Det finns inte heller någon tydlig rollbeskrivning rörande vilka samhällsuppgifter som ska åläggas polisen och vilka som ska läggas på något annat samhällsorgan. Det har istället ansetts mer lämpligt att från fall till fall, med den allmänna regleringen som bakgrund, avgöra om en viss uppgift hör till polisen eller ett annat samhällsorgan.³

Hur denna allmänna reglering ser ut redogör jag för nedan. Jag redogör dessutom kort för de övriga bestämmelserna som styr polisens arbete samt de allmänna principer som ska följas.

2.1 Polisens ändamål, 1 § PL

1 § Som ett led i samhällets verksamhet för att främja rättvisa och trygghet skall polisens arbete syfta till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp.

Enligt förarbetena innefattar begreppet ”att upprätthålla allmän ordning och säkerhet” hela den egentliga polisverksamheten. Det omfattar således inte endast de tillfällen då polisen hindrar brott, utan även t.ex. brottsutredningsverksamhet.⁴ Vad gäller betydelsen

² Prop. 1983/84:111 s. 52

³ A.a. s. 51

⁴ A.a. s. 55

av uttrycket i övrigt har försök gjorts för att försöka definiera det. I kommentarerna till PL framhålls att den rådande uppfattningen torde vara att polisen har såväl en skyldighet som en befogenhet att förebygga, förhindra och vidta åtgärder mot brott som faller under allmänt åtal. I detta ligger ett naturligt krav på prioritering från polisens sida samt en naturlig anpassning till andra samhällsorgans uppgifter, t.ex. Kustbevakningen och Skatteverket. Vidare har polisen i flera fall en uttrycklig befogenhet att ingripa mot andra störningar än just brott, t.ex. får personer som stör eller utgör en omedelbar fara för den allmänna ordningen omhändertagas enligt 13 § PL. Användandet av ordet ”allmän” visar dessutom att det inte faller på polisen att ingripa i enskildas privata mellanhavanden, det ska istället handla om ingripanden som rör allmänheten.⁵

2.2 Polisens arbetsuppgifter, 2 § PL

2 § Till polisens uppgifter hör att

- 1. förebygga brott och andra störningar av den allmänna ordningen eller säkerheten,*
- 2. övervaka den allmänna ordningen och säkerheten, hindra störningar därav samt ingripa när sådana har inträffat,*
- 3. bedriva spaning och utredning i fråga om brott som hör under allmänt åtal,*
- 4. lämna allmänheten skydd, upplysningar och annan hjälp, när sådant bistånd lämpligen kan ges av polisen,*
- 5. fullgöra den verksamhet som ankommer på polisen enligt särskilda bestämmelser.*

I bestämmelsens ingress markeras att uppräkningslistan inte är uttömmande. I förarbetena anges att det finns uppgifter som sedan tidigare anses åligga polisen, men som inte kan inordnas direkt i dessa angivna kategorier.⁶ Vidare finns ytterligare reglering som närmare beskriver innehållet i polisens uppgifter, t.ex. bestämmelser i BrB och RB.⁷ En grundläggande förutsättning för alla polisingripanden anses dock vara att en fara hotar den allmänna ordningen och säkerheten. I 2 § PL användes dock en omskrivning av farobegreppet genom att det istället talas om en ”störning”.⁸

⁵ Berggren och Munck s. 28f

⁶ Prop. 1983/84:111 s. 55

⁷ Se vidare under avsnitt 2.3

⁸ Sjöholm s. 43

2.3 Övrig reglering som styr polisens arbete

Regler om polisens verksamhet återfinns på en rad olika ställen. I PL och PF finns allmänna regler om polisens befogenheter. Polisens åliggande att upptäcka och utreda brott grundas främst på straffbestämmelser i BrB och andra specialförfattningar. Mer specifika bestämmelser om polisens befogenheter i den brottsutredande verksamheten finns i 23-28 kap RB samt förundersökningskungörelsen. Dessutom finns föreskrifter och allmänna råd i Rikspolisstyrelsens författningssamling (förkortat RPSFS).

2.4 Allmänna principer som styr polisens arbete

I RF och 8 § PL återfinns fem allmänna principer som polisen ska följa. Dessa principer ska genomsyra allt arbete och alla ingripanden.

2.4.1 Allmänna principer i RF

Alla som utövar offentlig makt, således även polisen, är, enligt 1 kap. RF, bundna av tre allmänna principer: legalitetsprincipen, likhetsprincipen och objektivitetsprincipen. Dessa återfinns i 1:1 och 1:9 RF, vilka anger att:

1 § All offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statskick och genom kommunal självstyrelse.

Den offentliga makten utövas under lagarna.

9 § Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet.

Principerna gäller alla former av offentligrättslig maktutövning och alla slag av tvångsmedel, oavsett om de är reglerade, oreglerade, direkta, indirekta, personella eller reella.⁹ Principerna har kommit till uttryck för att förstärka skyddet för våra grundläggande fri- och rättigheter genom att garantera saklighet och opartiskhet i den offentliga förvaltningen.¹⁰

⁹ Sjöholm s. 90

¹⁰ Prop. 1975/76:209 s. 151ff

2.4.1.1 Legalitetsprincipen

Legalitetsprincipen kommer till uttryck i 1:1 3 st. RF, vari anges att ”den offentliga makten utövas under lagarna”. Detta innebär att polisen i sitt arbete måste följa såväl grundlagar som andra lagar och förordningar.¹¹ Det innebär dock inte att polisens ingripanden alltid måste ha stöd i skrivna bestämmelser då även sedvanerättsliga regler torde innefattas i uttrycket ”under lagarna”.¹² Detta får dock begränsad betydelse vid polisingripanden då sedvanerätten inte kan ligga till grund för ingripanden som begränsar de fri- och rättigheter som skyddas av 2 kap. RF.¹³ Det faktum att den enskilde samtycker kan som regel inte heller ersätta författningsstödet.¹⁴

Legalitetsprincipen innebär dock inte endast att ett ingripande ska ha stöd i lag, den innebär dessutom att det måste ske på det sätt som föreskrivs i lagen. En polisman får således inte tillämpa en lagregel på ett sådant sätt att han utvidgar dess tillämpningsområde.^{15 16}

Av legalitetsprincipen följer alltså att en polisman är skyldig att fullgöra sina lagstadgade uppgifter.¹⁷ Detta innebär även en skyldighet att ingripa när de i författningarna angivna förutsättningarna är uppfyllda.¹⁸ Huruvida detta innebär att lagstöd krävs för att en polisman, i de fall de legala förutsättningarna för ett ingripande är uppfyllda, ska kunna underlåta att ingripa är oklart. Legalitetsprincipen torde dock gälla då en plikt att ingripa föreligger. Detta uttrycks ofta i lagtext genom att ordet ”skall” används. I det fall istället ordet ”får” används, vilket endast tilldelar polisen en befogenhet att ingripa, torde polismannen ha en rätt att i viss mån själv avgöra huruvida denne ska ingripa eller ej.¹⁹

¹¹ SOU 1993:60 s. 87

¹² Konstitutionsutskottet har uttalat att med ”lagarna” avses ej endast lagar i rent teknisk bemärkelse, utan även t.ex. sedvanerätt, se KU 1973:26 s 59. Se även Petrén och Regnemalm s. 18f.

¹³ Norée 2000 s. 67f.

¹⁴ Strömberg s. 65f

¹⁵ Bratholm s. 252

¹⁶ HD har i NJA 1996 s. 577 uttalat att en särskild restriktivitet är påkallad vid tillämpning av en bestämmelse som innebär ett undantag från en grundlagsskyddad rättighet. I dessa fall finns ej utrymme för att låta effektivitet gå före rättssäkerhet. Denna restriktivitet gäller t.ex. vid polisens våldsanvändning.

¹⁷ Sjöholm s. 101

¹⁸ Norée 2000 s. 68

¹⁹ Sjöholm s. 101ff.

2.4.1.2 Likhetsprincipen

Likhetsprincipen återfinns i 1:9 RF och fastställer allas likhet inför lagen. Den praktiska innebörden blir att inget rättstillämpande organ får särbehandla någon ”utöver vad som kan följa av gällande rättsregler”.²⁰ Vilka grunden som kan föranleda undantag anges dock inte och principen är mycket allmänt formulerad. Dock medför principen ett krav på konsekvens i rättstillämpningen, t.ex. för poliser ett krav på konsekvens vad gäller hur ingripandet sker och vilka medel som därvid används.²¹

2.4.1.3 Objektivitetsprincipen

Även objektivitetsprincipen återfinns i 1:9 RF och verkar tillsammans med likhetsprincipen för att förhindra att den handlingsfrihet som anförtros polismän, och andra som utövar offentlig makt, vid konkreta fall då stöd inte finnes i lag, inte missbrukas.²² Krav på såväl saklighet som opartiskhet uppställs i principen. Således får ingen godtyckligt gynnas eller missgynnas och hänsyn får inte tas till ovidkommande intressen eller synpunkter.²³ Således får en polisman inte utnyttja sin makt på ett sätt som medför men för någon enskild eller för det allmänna.

2.4.2 Allmänna principer i 8 § PL

8 § En polisman som har att verkställa en tjänsteuppgift skall under iakttagande av vad som föreskrivs i lag eller annan författning ingripa på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Måste tvång tillgripas, skall detta ske endast i den form och den utsträckning som behövs för att det avsedda resultatet skall uppnås.

Ett ingripande som begränsar någon av de grundläggande fri- och rättigheter som avses i 2 kap. regeringsformen får ej grundas enbart på bestämmelserna i första stycket.

Bestämmelsen i 8 § PL ger uttryck för två allmänna principer, behovs- och proportionalitetsprincipen. Dessa principer ska beaktas vid varje polisingripande.²⁴ Denna bestämmelse, tillsammans med regleringen avseende polisens ändamål i 1 § PL, ska ses som ett allmänt bemyndigande för polisen att vidta de åtgärder som är försvarliga för att

²⁰ Prop. 1975/76:209 s. 98

²¹ Sjöholm s. 100

²² Strömberg s. 14

²³ Sjöholm s. 100

²⁴ Prop. 1983/84:111 s. 77f

kunna fullgöra ändamålet, så länge det inte är frågan om åtgärder som begränsar någon av de fri- och rättigheter som ges i 2 kap. RF eller som står i strid med annan lag eller förordning.²⁵ Detta innebär att det inte är tillåtet att begå en lagöverträdelse för att fullfölja en tjänsteåtgärd, även om polismannen anser det vara försvarligt att handla på detta sätt.²⁶

2.4.2.1 Behovsprincipen

Behovsprincipen innebär att ett polisingripande får ske endast då det är nödvändigt för den aktuella faran eller störningens avväjande eller undanröjande. En åtgärd är ”nödvändig” då det eftersträvade syftet inte kan nås på något annat, mindre ingripande, sätt.²⁷

Ur denna princip kan utläsas fyra generella handlingsregler för polismän. Dessa belyses i betänkandet av 1975 års polisutredning. För det första ska alltid, då flera medel står till buds, det medel som innebär minsta möjliga intrång i den enskildes personliga integritet väljas. För det andra föreligger ett krav på ändamålsenlighet, då en åtgärd endast kan anses som nödvändig då den är ägnad att leda till det avsedda resultatet. För det tredje ska åtgärden vara tillräcklig för att det eftersträvade syftet ska kunna uppnås, då ett ingripande med otillräckliga medel anses kunna förvärra en situation. För det fjärde ska åtgärden upphöra så snart syftet med denna har uppnåtts eller så snart den visar sig vara resultatlös.²⁸

2.4.2.2 Proportionalitetsprincipen

Proportionalitetsprincipen innebär att de skador och olägenheter som ett polisingripande kan medföra för ett motstående intresse ska stå i proportion till syftet med ingripandet. Av detta följer att ju mer allvarlig eller omfattande faran är, desto kraftigare medel får polisen använda. Dock får det i princip inte orsaka större intrång i motstående intresse, än det som det avser skydda. Hänsyn ska även tas till indirekta skadeverkningar eller olägenheter som ingripandet kan orsaka tredje man.²⁹

Även om behovs- och proportionalitetsprincipen ligger nära varandra sammanfaller de inte helt. Således kan ett polisingripande anses omotiverat med hänsyn till

²⁵ Berggren och Munck s. 56

²⁶ Prop. 1983/84:111 s. 79

²⁷ SOU 1979:6 s. 294

²⁸ A.a. s. 294

²⁹ A.a. s. 294f.

proportionalitetsprincipen trots att behovsprincipen skulle medge den. Båda principerna måste således beaktas vid varje ingripande.³⁰

³⁰ SOU 1979:6 s. 295

3 Polismäns rätt att använda våld

I kapitlet ovan presenterades polisens ändamål och uppgifter. För att kunna fullgöra dessa uppgifter är polisen utrustad med maktbefogenheter. Dessa maktbefogenheter kan användas för att på olika sätt ingripa mot enskilda och de innefattar bl.a. en befogenhet att, i vissa lägen, använda våld.³¹ När och hur polisen får använda våld behandlas i detta kapitel.

En polisman ska i första hand använda våld med stöd av den laga befogenheten som tillfaller polismän enligt 10 § PL. Dock finns även möjlighet att använda sig av de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap. BrB, då dessa tillkommer varje enskild person, inklusive polismän.³²

Kännetecknande för såväl den laga befogenheten att använda våld som för rätten att använda våld när en allmän ansvarsfrihetsgrund föreligger är att det finns ett motstående intresse som gör att våldsanvändningen är tillåten. Här saknar det betydelse hur polismannen bedömt situationen. Oavsett om polismannen övervägt saken eller ej är det avgörande huruvida våldsanvändningen objektivt sett varit välmotiverat eller ej. Detta avgörs i sista hand i domstol.³³

När man talar om polisens rätt att använda våld måste hänsyn tas till de allmänna principerna (se avsnitt 2.4).

3.1 Skyddet för den kroppsliga integriteten och rätten till liv

Innan polismäns rätt att använda våld behandlas ska jag kort nämna något om skyddet för den kroppsliga integriteten samt rätten till liv. Dessa skydd kommer främst till uttryck i RF respektive EKMR.

3.1.1 Skyddet för den kroppsliga integriteten

Polisens rätt att använda våld och den enskildes skydd för den kroppsliga integriteten är två motstående intressen som lätt hamnar i konflikt med varandra. Någon allmän bestämmelse om skyddet för individens kroppsliga integritet finns inte i svensk rätt, men för att ha rätt att använda våld måste detta utövas under iakttagande av det

³¹ Prop. 1996/97:175 s. 19

³² Prop. 1983/84:111 s. 86 och s. 94 samt prop. 1996/97:175 s. 71f.

³³ Norée 2008 s. 40 samt Westerlund s. 26 och s. 31

grundläggande skyddet för den kroppsliga integriteten som återfinns i RF. Det finns även en rad bestämmelser i internationella förpliktelser som Sverige har tillträtt samt i internationella uppföranderegler för polismän.³⁴ Av utrymmesskäl fokuserar jag här på det grundlagsskydd som framkommer i 2 kap. RF.

I 2 kap. RF återfinns en katalog över de fri- och rättigheter som alla i Sverige åtnjuter. Här återfinns även skydd för den kroppsliga integriteten. Detta innebär ett skydd från övergrepp från det allmänna. Som nämndes ovan (se avsnitt 2.4.1.1) kan de fri- och rättigheter som skyddas i 2 kap. RF inte inskränkas annat än i lag, där det är uttryckligen angivet. Vissa av rättigheterna är dessutom absoluta, vilket innebär att de inte kan ändras annat än när grundlagen ändras. Detta gäller t.ex. förbudet mot dödsstraff i 2:4 RF samt förbudet mot bl.a. tortyr i 2:5 RF. Bestämmelsen i 2:6 RF som avser ett skydd mot påtvingat kroppsligt ingrepp i andra fall anger dock ett relativt skydd, vilket innebär att inskränkningar genom lag är möjligt. Vilka fri- och rättigheter som är absoluta respektive relativa framgår av 2:20 RF. Hur inskränkningarna får göras framgår av 2:21 RF. Här framgår att begränsningar endast får göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle och att begränsningen aldrig få gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till de ändamål som föranlett den. I 2:22 RF finns vidare bestämmelser om ett särskilt förfarande vid lagstiftning som inskränker fri- och rättigheterna i 2 kap. RF.

Det finns en rad lagregler som innebär en möjlighet för poliser att inkräkta på skyddet för den kroppsliga integriteten. Bland dessa kan nämnas regler om kroppsvisitation och kroppsbesiktning i RB samt lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m. Den laga befogenheten att använda våld som framkommer i 10 § PL avser uppfylla kravet på lagstöd för det intrång i den kroppsliga integriteten som en polismans våldsanvändning medför.³⁵

3.1.2 Rätten till liv

I svensk rätt finns ingen uttrycklig positiv bestämmelse om rätten till liv. Det kommer dock till positivt uttryck genom EKMR. Sedan 1995 utgör EKMR svensk lag och enligt 2:19 RF får lag eller annan föreskrift inte meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av EKMR. I artikel 2:1 EKMR stadgas att rätten till liv ska skyddas genom lag. I

³⁴ Norée 2000 s. 82

³⁵ A.a. s. 86

Sverige skyddas rätten till liv genom bestämmelser om mord, vållande till annans död m.m. i BrB. Kravet inbegriper dock även en plikt till positivt handlande. Det räcker således ej att staten avhåller sig från att döda enskilda personer utan det åligger även staten, genom polis, åklagare och domstolar, att utreda och beivra de brott som begås.³⁶

I EKMR artikel 2:1 framgår att polisen inte avsiktligt får beröva någon livet. Dock kan, enligt artikel 2:2, även uppsåtligt dödande vara tillåtet när det är en följd av våld som varit absolut nödvändigt för att försvara någon mot olaglig våldsanvändning, verkställa en laglig arrestering eller hindra någon som lagligen är berövad friheten att undkomma eller i laglig ordning stävja upplopp eller uppror. Att våldet ska ha varit absolut nödvändigt innebär det måste föreligga proportionalitet mellan våldet och det mål som ska uppnås. Här ska hänsyn tas till dels syftet med våldet och dels till den skada som denna kunde ha lett till.³⁷ Europadomstolen har uttalat att kravet på proportionalitet måste ställas väldigt högt, även i mycket farliga situationer, och dödandet i princip ska ha varit den enda utvägen.³⁸ För att kravet på absolut nödvändighet ska anses vara uppfyllt kan t.ex. krävas att polismän har rätt utrustning samt rätt utbildning/planering för att hantera en situation.³⁹

3.2 Laga befogenhet att bruka våld enligt 10 § PL

Polisens laga befogenhet att använda våld återfinns i 10 § PL. Här anges i vilka situationer och på vilka villkor en polisman har rätt att använda våld. Denna paragraf avser att tillgodose kravet på lagstöd i fall då fri- och rättigheter i 2 kap. RF, t.ex. 2:6 RF avseende skydd mot kroppsligt ingrepp, inskränks. Paragrafen har följande lydelse:

10 § En polisman får, i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd, om

1. han möts med våld eller hot om våld,

2. någon som skall häktas, anhållas eller annars med laga stöd berövas friheten försöker undkomma eller polismannen annars möts av motstånd när han skall verkställa ett sådant frihetsberövande,

³⁶ Westerlund s. 10 samt Norée 2004 s. 19

³⁷ Westerlund s. 13

³⁸ Norée 2004. s. 20

³⁹ Westerlund s. 13

3. det är fråga om att avvärja en straffbelagd handling eller en fara för liv, hälsa eller värdefull egendom eller för omfattande skada i miljön,

4. polismannen med laga stöd skall avvisa eller avlägsna någon från ett visst område eller utrymme eller verkställa eller biträda vid kroppsvisitation, kroppsbesiktning eller annan liknande åtgärd, vid beslag eller annat omhändertagande av egendom eller vid sådan husrannsakan som avses i rättegångsbalken,

5. polismannen med laga stöd skall stoppa ett fordon eller annat transportmedel eller skall kontrollera ett fordon eller ett fordons last,

6. polismannen annars med laga stöd har att bereda sig tillträde till, avspärra, tillstänga eller utrymna byggnad, rum eller område, biträda någon i myndighetsutövning med en sådan eller någon liknande åtgärd eller vid exekutiv förrättning enligt vad som är föreskrivet därom, eller

7. åtgärden i annat fall är oundgängligen nödvändig för den allmänna ordningens eller säkerhetens upprätthållande och det är uppenbart att den inte kan genomföras utan våld.

I fall som avses i första stycket 4 och 6 får våld mot person brukas endast om polismannen eller den som han biträder möts av motstånd.

Om rätt att i vissa fall bruka våld finns i övrigt föreskrifter i 24 kap. brottsbalken.

Det kan finnas anledning att förtydliga att reglerna i 10 § PL inte innebär att en polisman ska använda våld, utan att denne får använda våld. Någon skyldighet att använda våld då förutsättningarna i 10 § PL är uppfyllda föreligger således inte.⁴⁰

I ingressen framgår att det krävs att våldsanvändningen ska ingå som ett led i en tjänsteåtgärd som polismannen ska fullgöra. Det är inte närmare definierat, varken i 10 § PL eller i PL i övrigt, vad som avses med en ”tjänsteåtgärd”. Det måste dock anses klart att det avser en konkret tjänsteåtgärd,⁴¹ samt att en polisman genomför en tjänsteåtgärd då han fullgör en uppgift som ålagts honom enligt författning, föreskrifter eller förmans befallning.⁴²

Vidare krävs att andra medel, utöver våld, är otillräckliga för att genomföra åtgärden.⁴³ Dessutom måste det faktum att åtgärden genomförs med våld framstå som försvarligt med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall. Genom detta har såväl behovs- som proportionalitetsprincipen kommit till särskilt uttryck i 10 § PL. Dessa

⁴⁰ Norée 2008 s. 18 samt Westerlund s. 50

⁴¹ Norée 2000 s. 64

⁴² Agge och Thornstedt s. 90

⁴³ Prop. 1996/97:175 s. 19

ansågs vara av så central betydelse för polisens våldsanvändning att en uttrycklig erinran i 10 § PL var nödvändig.⁴⁴ För att få en klarare bild av innebörden av principerna krävs dock en undersökning av 8 § PL.⁴⁵

Särskilt om försvarlighetsbedömningen i 10 § PL kan dock sägas att det i ganska hög grad saknas närmare anvisningar. Enligt Annika Norée, juris doktor i straffrätt vid Stockholms universitet, bör det vid en bedömning om våld varit försvarligt tas hänsyn till ”1) det våld eller hot om våld som möter polismannen, 2) tjänsteåtgärdens vikt och 3) omständigheterna i övrigt”.⁴⁶ Här bör, enligt Norée, tjänsteåtgärdens vikt få störst betydelse då en polisman som utsätts för våld eller hot om våld även kan åberopa nödvärn. Relationen mellan tjänsteåtgärdens vikt och graden av våld är dock avgörande. Våld får som sagt användas endast när det behövs och när det kan väntas leda till det avsedda resultatet.⁴⁷

Förutom kraven på att våldet ska syfta till att genomföra en tjänsteåtgärd, att andra medel ska vara otillräckliga samt att våldet ska vara försvarlig med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall måste polismannen, för att ha rätt att använda våld, dessutom ha befunnit sig i någon av de sju situationer som framgår i 10 § PL. Ur dessa framgår att rätt att använda våld i många fall avser åtgärder som har stöd i särskilda bestämmelser i PL eller annan lag, såsom husrannsakan, frihetsberövanden eller kroppsvisitation. Dock ges även, i viss mån, ett självständigt stöd för våldsanvändning, t.ex. befogenheten enligt 10 § 7 p. PL där det endast krävs att tjänsteåtgärden faller inom polisens allmänna uppgifter enligt 2 § PL.⁴⁸ Utan att närmare gå in på de olika situationer som kan föranleda våldsanvändning kan nämnas att det som regel krävs att polismannen möts av motstånd.⁴⁹ I vissa fall krävs aktivt motstånd och i andra fall räcker det med passivt motstånd, t.ex. en vägran att lyda en polismans tillsägelse.⁵⁰

Den som felaktigt tror sig befinna sig i en laga befogenhetssituation kan inte dömas för ett uppsåtligt brott om åtgärden varit försvarlig. Detta är så kallad putativ laga befogenhet.⁵¹

⁴⁴ Prop. 1983/84:111 s. 93

⁴⁵ Se avsnitt 2.4.2

⁴⁶ Norée 2000 s. 200

⁴⁷ A.a. s. 200f.

⁴⁸ A.a. s. 64f.

⁴⁹ Westerlund s. 49

⁵⁰ Norée 2008 s. 23

⁵¹ Westerlund s. 50

3.3 Ansvarsfrihetsgrunder enligt 24 kap. BrB

I 10 § PL nämns en möjlighet för polismän att, i enlighet med 24 kap. BrB, bruka våld i vissa andra fall än de som framkommer i PL. Hänvisningen via 10 § PL är egentligen ej nödvändig då ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap. BrB tillkommer varje enskild person.⁵²

Bland ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap. BrB finns såväl objektiva ansvarsfrihetsgrunder (1 – 4 och 7 §§) som subjektiva ansvarsfrihetsgrunder (6 och 8 – 9 §§). Med objektiv ansvarsfrihetsgrund menas att gärningen inte är brottslig (t.ex. nödvärnsrätt) medan subjektiv ansvarsfrihetsgrund innebär att gärningen utgör ett brott men att den inte ska medföra ansvar för gärningsmannen (t.ex. excess). I nedanstående genomgång behandlar jag dessa efter denna uppdelning. Jag bedömer dock att reglerna i 24:3 BrB om militär förman, 24:5 BrB om medhjälpansvar, 24:7 BrB om samtycke från den som blir utsatt för brott samt 24:9 BrB om straffrättsvillfarelse är av underordnad betydelse i denna framställning, varför jag lämnar dessa därhän.

3.3.1 Objektiva ansvarsfrihetsgrunder

3.3.1.1 Nödvärn

Nödvärnsrätten är, som nämndes i stycket ovan, en objektiv ansvarsfrihetsgrund som tillfaller varje enskild person. Det är dessutom en rätt som ofta åberopas av poliser som använt våld.⁵³ Rätten till nödvärn återfinns i 24:1 BrB, vilken har följande lydelse:

1 § En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.

Rätt till nödvärn föreligger mot

- 1. ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom,*
- 2. den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtogs på bar gärning,*
- 3. den som olovligen trängt in i eller försöker tränga in i rum, hus, gård eller fartyg, eller*
- 4. den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse.*

Som redan har nämnts sträcker sig den laga befogenheten inte längre än vad behovs- och proportionalitetsprinciperna medger. Nödvärnsrätten sträcker sig dock längre än

⁵² Se avsnitt 3

⁵³ Norée 2008 s. 109

så.⁵⁴ Nödvärnsrätten kan till och med medge en rätt att använda dödligt våld om situationen så kräver.⁵⁵

För att få använda våld i nödvärn krävs att det är fråga om ett brottsligt angrepp, att angreppet är aktuellt samt att våldsanvändningen inte är uppenbart oförsvarlig. Uppräkningen av de fyra tillfällen då nödvärnsrätt föreligger är uttömmande. Nödvärnsrätt vid angrepp på allmänna intressen föreligger ej. Dock kan en polisman få använda nödvärn för att skydda allmän egendom som han eller hon har att vaka över, t.ex. en polisbil.⁵⁶ Med ”angrepp” avses en otillåten gärning, varför nödvärnsrätt ej föreligger gentemot våld som är tillåtet, t.ex. på grund av nödvärn eller laga befogenhet.⁵⁷

Det är främst det första fallet, påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person, som aktualiseras när det rör sig om nödvärnsrätt för poliser vid polisgripanden.⁵⁸ Därför ska jag beröra detta lite mer ingående. För det första krävs att det handlar om ett brottsligt angrepp. Fall då angriparen agerar utan det uppsåt eller den oaktsamhet som krävs kan således ej föranleda en nödvärnsrätt, utan endast en nödrätt. För det andra krävs en fysisk kränkning. Detta innebär att förolämpningar inte får mötas med nödvärn.⁵⁹ Dock kan det bli aktuellt med en nödvärnsrätt då ett hot som innebär ett ”överhängande” fysiskt angrepp uttalas. Så är fallet t.ex. då ett vapen och en yttring om att döda riktas mot en polisman. För det tredje krävs att angreppet är påbörjat eller överhängande. Detta innebär att en rätt till preventivt nödvärn inte föreligger samt att man inte får använda nödvärnsrätten i hämndsyfte.⁶⁰

Angående hur man får försvara sig går det inte att ange någon generell regel avseende hur mycket våld som får användas. Det krävs dock att våldet inte är uppenbart oförsvarligt och vid denna bedömning ska en avvägning mellan angrepp och försvar göras.⁶¹ Enligt förarbetena till BrB bör man här räkna med en relativt bred marginal till förmån för den som använt våld i nödvärn vid bedömningen av huruvida han eller hon hållit sig inom tillåtna gränser.⁶² Vilket våld som är tillåtet beror på angreppets

⁵⁴ Se Westerlund s. 33, Sjöholm s. 289 samt Norée 2008 s. 43

⁵⁵ Norée 2008 s. 43

⁵⁶ KBrB II s. 24:8 samt Norée 2008 s. 111

⁵⁷ KBrB II s. 24:8f., Westerlund s. 30 samt Norée 2008 s. 111

⁵⁸ Westerlund s. 28f.

⁵⁹ KBrB II s. 24:8, Norée 2008 s. 112 ff. samt Westerlund s. 29ff.

⁶⁰ Norée 2008 s. 112 ff. samt Westerlund s. 29ff.

⁶¹ KBrB II s. 24:9f.

⁶² Uttalandet återges av Norée 2008. s. 123

beskaffenhet, det angripnas betydelse samt omständigheterna i övrigt. Dock gäller att våldet som används i nödvärn endast får riktas mot angriparen eller dennes intressesfär.⁶³

Slutligen bör också tilläggas att den som felaktigt trott sig befinna sig i en nödvärnssituation inte kan dömas för ett uppsåtligt brott om åtgärden inte varit uppenbart oförsvarlig. I sådana fall föreligger putativt nödvärn.⁶⁴

3.3.3.2 Laga befogenhet att bruka våld enligt 24 kap. 2 § BrB

Två ytterligare fall av laga befogenhet återfinns i 24:2 BrB. Anledningen till att denna typ av laga befogenhet blivit placerad här är att den även gäller andra än polismän, till skillnad från den laga befogenhet som framkommer i 10 § PL.⁶⁵ Enligt 24:2 BrB får våld brukas mot någon som redan är frihetsberövad för att hindra rymning eller för att upprätthålla ordning. Bestämmelsen har följande lydelse:

2 § Rymmer den som är intagen i kriminalvårdsanstalt eller som är häktad, anhållen eller annars berövad friheten eller sätter han sig med våld eller hot om våld till motvärn eller gör han på annat sätt motstånd mot någon under vars uppsikt han står, då denne skall hålla honom till ordningen, får det våld brukas som med hänsyn till omständigheterna är försvarligt för att rymningen skall hindras eller ordningen upprätthållas. Detsamma skall gälla, om någon annan än som nu har nämnts gör motstånd i ett sådant fall.

Om rätt för polismän och viss annan personal att bruka våld finns i övrigt föreskrifter i polislagen (1984:387).

En viktig skillnad mellan den laga befogenheten i 10 § PL och den laga befogenheten i förevarande paragraf är att den enligt 10 § PL gäller då någon ska frihetsberövas medan den i 24:2 BrB är tillämplig då någon redan är frihetsberövad. I en situation då en polisman ska omhänderta en person regleras således, i det fall det ej föreligger en nödvärns- eller nödsituation, polisens rätt att använda våld i PL medan rätten till våld då ett omhändertagande redan skett regleras i 24:2 BrB.⁶⁶

Vid användning av våld grundat på den laga befogenheten i 24:2 BrB gäller samma försvarlighetsbedömning som vid våldsanvändning grundat på den laga befogenheten i

⁶³ KBrB II s. 24:9, Norée 2008 s. 119ff. samt Westerlund s. 31ff.

⁶⁴ KBrB II s. 24:17 samt Westerlund s. 16

⁶⁵ Norée 2008 s. 75

⁶⁶ Westerlund s. 45

PL. Mer våld än vad som medges enligt behovs- och proportionalitetsprincipen får således ej användas.⁶⁷

Även vad gäller den laga befogenheten i 24:2 BrB kan putativ laga befogenhet aktualiseras. Detta innebär att den som felaktigt tror sig befinna sig i en laga befogenhetssituation inte kan dömas för ett uppsåtligt brott om åtgärden varit försvarlig.⁶⁸

3.3.3.3 Nöd

Ur bestämmelsen i 24:4 BrB kan utläsas att nödrätten är sekundär i förhållande till såväl nödvärnsrätten som den laga befogenheten i 24:2 BrB. Paragrafen har följande lydelse:

4 § En gärning som någon, i annat fall än som nämnts tidigare i detta kapitel, begår i nöd utgör brott endast om den med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig.

Nöd föreligger när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse.

Rätten till nöd föreligger om en fara hotar ett, av rättsordningen skyddat, intresse, om faran är nära förestående samt om våldsanvändningen inte är oförsvarlig. Bestämmelsen är dock avsedd endast att användas i undantagsfall,⁶⁹ då det här handlar om två kolliderande intressen, vilka båda skyddas av rättsordningen. Detta skiljer sig från nödvärnsrätten eftersom rätt då istället står mot orätt.⁷⁰

Som nämns i paragrafen föreligger nöd när en fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt, av rättsordningen skyddat, intresse, t.ex. rikets säkerhet. En nödsituation kan t.ex. föreligga då allvarligt djurplågeri pågår, när man behöver stoppa en person från att köra bil berusad och när en polis i ett pressat läge behöver ta sig igenom en folkmassa för att skydda sitt eget eller någon annans liv.⁷¹ Även vid av angrepp som genomförs av djur, vilka ej kan begå brott, eller av psykiskt sjuka människor som ej vet vad de gör och därför ej heller kan begå brott kan nödrätt föreligga.⁷² Vidare kan faran t.ex. ha uppstått genom ett fysiskt kroppsligt angrepp men även genom en olyckshändelse. Våldet som används riktas

⁶⁷ KBrB II s. 24:35, Norée 2000 s. 199, Norée 2008 s 44 samt Westerlund s. 47. Se även avsnitt 2.4.2

⁶⁸ Westerlund s. 48 samt KBrB II s. 24:37

⁶⁹ KBrB II s. 24:42

⁷⁰ Norée 2008 s. 130

⁷¹ A.a. s. 131

⁷² Westerlund s. 42 samt Norée 2008 s. 131

dessutom ofta mot någon annan än den varifrån faran härrör.⁷³

Vilken typ av våld, eller hur mycket våld, som får användas nämns ej i bestämmelsen. Dock är nödrätten mer inskränkt än nödvärnsrätten. Vad gäller nödrätten krävs att våldet inte är oförsvarligt.⁷⁴ Vid denna bedömning ska hänsyn tas till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan samt omständigheterna i övrigt.⁷⁵ Denna bedömning påminner om försvarlighetsbedömningen med hänsyn till principerna om behov och proportionalitet som genomförs vid våldsanvändning med grund i den laga befogenheten, men skillnaden när det gäller nöd är att annars otillåtna hjälpmedel kan vara tillåtna i en nödsituation.⁷⁶

Även putativt nöd kan aktualiseras, vilket innebär att den som felaktigt trott sig handla i nöd kan gå undan ansvar för uppsåtligt brott i det fall gärningen varit försvarlig.⁷⁷

3.3.4 Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder

3.3.4.1 Excess

Det händer vid vissa tillfällen då poliser, och andra, använder våld med grund i reglerna om nöd, nödvärn och laga befogenhet, att mer våld än vad reglerna tillåter används. När så är fallet kan 24:6 BrB aktualiseras. Denna bestämmelse anger att:

6 § Om någon i fall där 1-5 §§ detta kapitel eller 10 § polislagen (1984:387) är tillämplig har gjort mer än vad som är medgivet, skall han ändå vara fri från ansvar, om omständigheterna var sådana att han svårligen kunde besinna sig.

Vid sådana situationer har man alltså att bedöma huruvida den som använt våld svårligen kunnat besinna sig. Om så är fallet kan denne gå fri från ansvar trots att mer våld än vad som var tillåtet har använts. I det fall för mycket våld använts ska en person som svårligen kunnat besinna sig inte åtalas, och ifall åtal väckts ska det ogillas.⁷⁸

⁷³ Westerlund s. 43, KBrB II s. 24:46 samt Norée 2008 s. 131

⁷⁴ KBrB II s. 24:46ff. samt Westerlund s. 43

⁷⁵ Westerlund s. 43

⁷⁶ Norée 2008 s. 133ff.

⁷⁷ KBrB II s. 24:51 samt Westerlund s. 44

⁷⁸ KBrB II s. 24:58, Westerlund s. 61 samt Norée 2008 s. 151f.

Även då en polisman felaktigt trott att en rätt att använda våld förelegat kan regeln om excess aktualiseras. Det är då fråga om putativ excess, som även den kan leda till ansvarsfrihet.⁷⁹

Vid bedömningen av huruvida någon svårligen kunnat besinna sig ska inte endast gärningsmannens personliga förutsättningar att hantera situationen beaktas. Enligt förarbetena ska dessutom farans art och den tid som stått till förfogande för en adekvat reaktion beaktas.⁸⁰ Vidare ska särskilt stor vikt läggas vid om faran varit stor eller överhängande samt om angreppet kommit plötsligt eller på ett oväntat sätt. Vid en efterkommande bedömning måste man, enligt kommentarerna till BrB, beakta att gärningsmannen ”befann sig i en helt annan belägenhet än domstolen, vilken i efterhand, i lugn och ro och ibland även med kännedom om förhållanden varom gärningsmannen var okunnig, bedömer hur denne bort bete sig”.⁸¹

När det kommer till polismän menar Norée att tidsbristen är en faktor som många gånger medför en svårighet att besinna sig.⁸² Hon menar även att yttre omständigheter, så som mörker, rök och allmän rörighet, kan verka försvårande för en polis som ska bedöma hur han eller hon bör handla. Detta kan verka distraherande för vem som helst, men när det kommer till polismän kan dessutom en skyldighet att ingripa föreligga, och besluten måste fattas omgående. Här måste man, vid en efterkommande bedömning, därför komma ihåg att det är polisens uppfattning av situationen vid händelseförloppet som ska ligga till grund för bedömningen samt att domstolarna ska räkna med en relativt bred marginal till den tilltalades fördel.⁸³

Vad gäller frågan huruvida större krav kan ställas på polismän vid situationer då denna regel kan tillämpas har diskuterats i doktrin och praxis. Norée menar att det är klart att det bör ställas högre krav på polismän då de är utbildade i konflikthantering och i att använda våld. Det har i rättsfall fästs avseende vid att

⁷⁹ Norée 2008 s. 152 samt Westerlund s. 61

⁸⁰ Prop 1993/94:130 s. 45

⁸¹ KBrB II s. 24:56

⁸² Norée 2008 s. 152 samt Westerlund s. 63

⁸³ Norée 2008. s. 153f. samt Westerlund s. 63

en polisman varit erfaren, vilket medfört att denne förutsatts ha varit särskilt lämpad för att hantera uppkomna våldssituationer, men det finns även exempel på fall där polismän delvis undgått ansvar på grund av att de varit oerfarna. Norée menar dock vidare att det finns fall då en polisman med rätt till nöd eller nödvärn inte kan väntas handla rationellt, t.ex. då en kollega utsätts för kraftigt våld.⁸⁴ Gösta Westerlund, universitetslektor i straffrätt vid Göteborgs Universitet, menar dock att man vid en bedömning av huruvida högre krav ska ställas på en polisman bör skilja mellan kontrollerat nödvärn och paniknödvärn. När det är fråga om situationer med kontrollerat nödvärn bör högre krav kunna ställas på polismän medan så ej är fallet när det är fråga om paniknödvärn. Westerlund menar t.ex. att det fall Norée nämner då en kollega utsätts för kraftigt våld utgör ett fall av paniknödvärn.⁸⁵

3.3.4.2 Förmans befallning

Ansvarsfrihetsgrunden i 24:8 BrB angående förmans befallning omfattar endast den person som har att lyda en order. Huvudregeln när det gäller poliser är att en polisman inte kan undgå att ansvar genom att förklara sitt våldsanvändande med att han eller hon lytt order.⁸⁶ Detta kan utläsas ut paragrafen, som lyder:

8 § En gärning som någon begår på order av den under vars lydnad han står skall inte medföra ansvar för honom, om han med hänsyn till lydnadsförhållandets art, gärningens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt har att lyda ordern.

Här förstås dock att det finns vissa situationer som är undantagna, då polismannen varit tvungen att lyda order. Eftersom en polisman som inte lyder order kan straffas med tjänstefel kan denne inte straffas om en order om våldsanvändning i efterhand visar sig vara oförsvarlig. Detta hade lett till en situation då en polisman riskerar straff oavsett hur denne handlar.⁸⁷

Det går inte att ställa samma krav på förtänksamhet och försiktighet när det gäller en underordnad polis som när det rör sig om en polis som handlar på egen hand. Dock finns det situationer då en polisman bör inse att given order inte bör tillämpas. Lydnadsplikten

⁸⁴ Norée 2008. s. 155f.

⁸⁵ Westerlund s. 63

⁸⁶ KBrB II s. 24:69 samt Norée 2008 s. 143

⁸⁷ Norée 2008 s. 143

är inte ovillkorlig och en polisman torde ha rätt att vägra lyda en order som sannolikt, eller uppenbart, strider mot reglerna om polismäns rätt till våldsanvändning, utan att riskera ansvar för tjänstefel. Utgångspunkten är alltså att en order om otillåtet våld inte ska tillåtas.⁸⁸ Dock kan denna utgångspunkt brytas om intresset av att upprätthålla lydnessplikten väger tyngre än intresset av att det otillåtna våldet undviks. Vid denna intresseavvägning ska lydnessförhållandets art, våldets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt beaktas.⁸⁹

Frågan huruvida lydnessplikt föreligger eller ej måste avgöras i varje enskild fall men sammanfattningsvis kan sägas att utrymmet för att kunna undgå ansvar på denna grund är mycket begränsat.⁹⁰

3.4 Förhållandet mellan den laga befogenheten i 10 § PL och de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna nöd och nödvärn

Eftersom de viktigaste ansvarsfrihetsgrunderna för polismän, vid våldsanvändning i samband med ett omhändertagande, är den laga befogenheten i 10 § PL samt nödvärns- och nödrätten ska jag här kort beröra de största skillnaderna dem emellan.

Det finns en väldigt betydelsefull skillnad mellan polisens laga befogenhet att använda våld enligt 10 § PL och rätten till nödvärn enligt 24:1 BrB. Som nämndes ovan omfattar den laga befogenheten endast våldsanvändning som med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet är försvarlig, medan nödvärnsrätten istället omfattar all våldsanvändning som inte är uppenbart oförsvarlig.⁹¹ Detta kan illustreras på följande sätt:⁹²



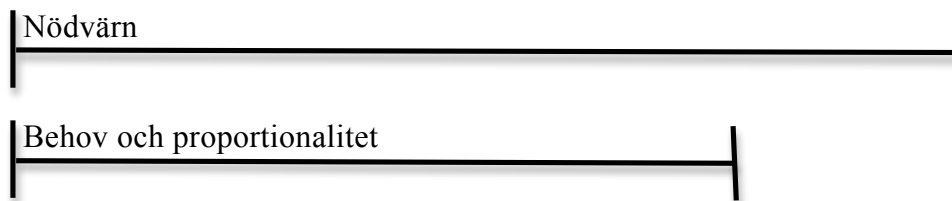
⁸⁸ KBrB II s. 24:69

⁸⁹ Norée 2008 s. 144

⁹⁰ A.a. s. 143f.

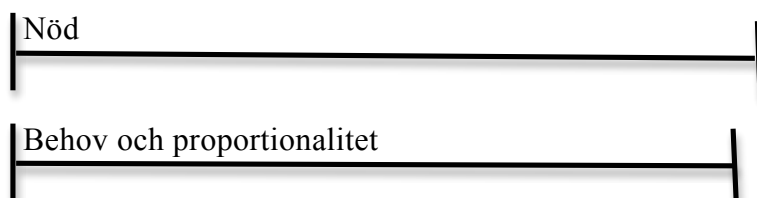
⁹¹ KBrB II s 24:35, Westerlund s. 28 och s. 47 samt Norée 2008 s. 43

⁹² Rekonstruktion av bild från Norée 2008 s. 44



Den laga befogenheten sträcker sig inte längre än vad behovs- och proportionalitetsprinciperna medger medan nödvärnsrätten sträcker sig betydligt längre än så. Nödvärnsrätten kan till och med medge en rätt att använda dödligt våld om situationen så kräver.⁹³

Vad gäller rätten till våldsanvändning i en nödsituation sträcker sig även den länge än vad den laga befogenheten tillåter, dock inte lika långt som nödvärnsrätten. Som nämndes ovan (se avsnitt 3.3.3.3) påminner försvarlighetsbedömningen vid nödsituationer den bedömning, med hänsyn till principerna om behov och proportionalitet, som genomförs vid våldsanvändning med grund i den laga befogenheten. Skillnaden vad gäller nödsituationer är att annars otillåtna hjälpmedel kan vara tillåtna. Förhållandet kan illustreras såhär:⁹⁴



En viktig principiell skillnad mellan den laga befogenheten att använda våld som tillkommer polismän och den allmänna nöd- och nödvärnsrätten är dessutom att den laga befogenheten används offensivt för att genomföra en åtgärd, medan nöd- och nödvärnsrätten brukas defensivt för att skydda eller rädda någon eller något.⁹⁵ Man kan säga att nöd- och nödvärnsrätten tar vid när det inte längre främst handlar om att genomföra en tjänsteåtgärd utan om att rädda en enskild polismanns liv eller annat skyddsvärt intresse.⁹⁶

⁹³ Norée 2008 s. 43f.

⁹⁴ Rekonstruktion av bild från Norée 2008 s. 44

⁹⁵ Norée 2008 s. 43

⁹⁶ Nordisk skjutvaporrapport s. 112 samt Westerlund s. 28

4 Polismäns rätt att bruka skjutvapen

I förarbetena till PL uttalades avseende fall som gällde användningen av skjutvapen att verkställighetsföreskrifter och allmänna råd till ledning för den enskilde polismannen skulle meddelas centralt och av Rikspolisstyrelsen.⁹⁷ Polisens rätt att skjuta regleras numer i 1969 års skjutvapenkungörelse samt i diverse föreskrifter och allmänna råd kring den praktiska tillämpligheten, som ges ut av Rikspolisstyrelsen, genom bemyndigande i 11 § skjutkungörelsen. Tanken med dessa föreskrifter är att de ska säkerställa att skjutvapen används med utomordentlig restriktivitet.⁹⁸

Först och främst bör klargöras att med skjutvapen avses, enligt 4 § skjutkungörelsen pistol, och närmare bestämt polismännens tjänstepistoler. Andra skjutvapen får användas endast efter medgivande av polischefen eller, när ett sådant medgivande inte kan inväntas, den som polischefen delegerat ansvaret till.

Även begreppet bruk bör förtydligas. Faktum är att det inte endast är att avlossa ett skott som innefattas i detta begrepp. Det handlar snarare om en glidande skala. Även hot om att skjuta innefattas här. I många fall kan den önskade effekten uppnås genom att polismannen klargör att denne är beväpnad samt har en avsikt att skjuta.⁹⁹ I Sverige föreligger dock ingen rapporteringsskyldighet för polismän när de endast använder hot om att skjuta¹⁰⁰

4.1 Rätt att skjuta enligt skjutkungörelsen

I skjutkungörelsen regleras såväl när polismän får skjuta i nödvärnssituationer som när polismän har rätt att skjuta i fall av laga befogenhet. Dock regleras ej nödsituationer. Värt att komma ihåg är ändå att det kan vara tillåtet att skjuta i nödsituationer, så länge det ej är oförsvarligt. Det kan alltså vara tillåtet att använda ett vapen inom ramen för den laga befogenheten, nödvärnrätten eller nödrätten, trots att det står i strid med skjutkungörelsens föreskrifter då lag går före kungörelse.¹⁰¹ Dessutom, genom kravet på lagstöd i RF och EKMR, får skjutvapen aldrig användas i vidare utsträckning än vad den

⁹⁷ Prop. 1983/84:111 s. 93f.

⁹⁸ Berggren och Munck (se jmf Norden s. 109)

⁹⁹ Christianson och Granhag s. 161

¹⁰⁰ Nordisk skjutvapenrapport, s. 143

¹⁰¹ Norée 2004 s. 44

laga befogenheten i PL och ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap. BrB tillåter.¹⁰² Huruvida skjutkungörelsen ens fyller sin funktion kan, och har diskuterats¹⁰³, men jag ska ändå redogöra för de fall poliser har rätt att använda skjutvapen i enlighet med skjutkungörelsen.

4.1.1 Rätt att skjuta i nödvärnssituationer

Polismäns rätt att skjuta i nödvärnssituationer regleras i skjutkungörelsens första paragraf. Den lyder:

1 § Föreligger rätt till nödvärn enligt 24 kap. 1 § brottsbalken, får polisman använda skjutvapen för att avvärja svårare våld mot polismannen själv eller annan eller hot som innebär trängande fara för sådant våld.

För att en polisman, enligt 1 § skjutkungörelsen, ska ha rätt att skjuta måste denne först avgöra huruvida en nödvärnssituation enligt 24:1 BrB föreligger. Vidare måste denne avgöra huruvida ”svårare våld mot polismannen själv eller annan eller hot som innebär trängande fara för sådant våld” föreligger. Det är dock oklart vad ”svårare våld” innefattar. Professor Per-Edvin Wallén menar dock att det torde röra sig om angrepp med livsfarligt vapen eller tillhygge alternativt angrepp som innebär en risk för svårare kroppsskada.¹⁰⁴ Klart är dock att polismän, enligt skjutkungörelsen, endast ges en rätt att skjuta i nödvärn i vissa särskilt kvalificerade fall.¹⁰⁵ Som nämndes kan dock reglerna i skjutkungörelsen ej inskränka den rätt till våld som nödvärnrätten ger. Det kan således uppfattas som missvisande att rätten att skjuta enligt skjutkungörelsen endast gäller i vissa fall och inte, som gäller enligt nödvärnrätten, så länge som det inte handlar om uppenbart oförsvarligt våld.¹⁰⁶

4.1.2 Rätt att skjuta i fall av laga befogenhet

Rätten att skjuta när en laga befogenhet att använda våld föreligger behandlas i 2 och 3 §§ skjutkungörelsen. Dessa har följande lydelse:

¹⁰² Norée 2008 s. 17

¹⁰³ Se nedan avsnitt 4.3

¹⁰⁴ Wallén s. 22f.

¹⁰⁵ Norée 2008 s. 50

¹⁰⁶ Westerlund s. 52

2 § Föreligger ett fall som avses i 24 kap. 2 § brottsbalken eller i 10 § första stycket 2 polislagen (1984:387) och är ett omedelbart ingripande nödvändigt, får polismannen använda skjutvapen för att

1. gripa den som på sannolika skäl är misstänkt för mord, dråp, grov misshandel eller människorov,

våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, rån eller grovt rån,

mordbrand, grov mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, sabotage, grovt sabotage, kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplatsabotage eller spridande av gift eller smitta,

uppror eller väpnat hot mot laglig ordning,

högförräderi, krigsanstiftan, spioneri, grovt spioneri eller landsförräderi,

grovt narkotikabrott eller

försök eller straffbar förberedelse till brott som nu har nämnts;

2. hindra någon från att rymma eller för att gripa någon som har rymt, om han är häktad, anhållen eller gripen för brott som anges under 1 eller om han är dömd för ett sådant brott till fängelse och intagen i anstalt;

3. omhänderta en person, som på grund av allvarlig psykisk störning eller innehav av vapen som kan befaras bli missbrukat eller av annan anledning uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa. Förordning (2005:92).

3 § I andra fall som avses i 24 kap. 2 § brottsbalken eller 10 § polislagen (1984:387) än sådana som nämns i 2 § får polischefen medge en polisman att använda skjutvapen för genomförande av en viss tjänsteåtgärd, om det är oundgängligen nödvändigt med hänsyn till åtgärdens vikt. Polischefen bestämmer vem som får lämna ett sådant medgivande, när polischefen själv inte är tillgänglig.

2 § skjutkungörelsen behandlar fall när laga befogenhet enligt 24:2 BrB eller 10 § PL föreligger. Här gäller att en polisman får använda skjutvapen i vissa uppräknade fall. Det gäller vissa fall då denne ska gripa en person, hindra en person från att rymma alternativt omhänderta en person som bedöms som särskilt farlig. Ytterligare ett krav som uppställs är att ett omedelbart gripande är nödvändigt. Detta innebär att om det är uppenbart, vid tiden för polisingripandet, att en person inte är farlig får polismannen inte använda sitt skjutvapen, även om detta skulle vara enda möjligheten att gripa denne.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Westerlund s. 54

3 § skjutkungörelsen anger att då laga befogenhet föreligger på annan grund än 24:2 BrB och 10 § PL kan en polischef, eller annan som delegerats uppgiften, tillåta att en polisman använder skjutvapen för att genomföra en viss tjänsteåtgärd. Det krävs då att det, med hänsyn till åtgärdens vikt, är oundgängligen nödvändigt. Dock anges inte vilka andra fall av laga befogenhet som avses, och inte heller vad som menas med kravet på att det ska vara oundgängligen nödvändigt.¹⁰⁸

4.1.3 Allmänna råd i skjutkungörelsen

Enligt 7 § skjutkungörelsen ska en polisman, innan denne använder skjutvapen, särskilt beakta risken för att utomstående skadas. Här anges att skottlossning inom områden där många människor bor eller vistas ska undvikas. Vidare bör beaktas att risken att utomstående skadas är särskilt stor när skjutavståndet är långt eller när det råder dåliga siktförhållanden. Skott bör heller ej avlossas om polisen inte direkt ser den person det ska avlossas mot.

I 7 § skjutkungörelsen anges dessutom att det som eftersträvas vid skottlossning mot en person är att för tillfället oskadliggöra denne. Detta kan uppfyllas genom att i första hand rikta skottet mot benen.

Innan skott avfyras ska, enligt 7 § skjutkungörelsen, varning utfärdas. Detta ska genomföras i det fall en sådan varning inte är otjänlig. Dessutom ska, i första hand, varningsskott avlossas. Ur skjutkungörelsen kan utläsas att varningsskott endast får avfyras när samtliga förutsättningar för verkningseld är uppfyllda.

Det anges inte i skjutkungörelsen under vilka förhållanden höjd beredskap är tillåtet. Med höjd beredskap förstås att en polisman tar fram sitt tjänstevapen och laddar det.¹⁰⁹

4.2 Regler i föreskrifter och allmänna råd

De föreskrifter och allmänna råd som är av betydelse för polismäns rätt att skjuta återfinnes i Rikspolisstyrelsens författningssamling, RPSFS, 2001:1, Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om Polisens skjutvapen m.m.

I 15 § RPSFS 2001:1 anges att skjutvapen ska hanteras så att skott inte avlossas av våda eller så att säkerheten äventyras på annat sätt samt att skjutvapnet ska hanteras så att ingen obehörig kommer åt det.

¹⁰⁸ Westerlund s. 55

¹⁰⁹ A.a. s. 57

Som sagt sägs inget i skjutkungörelsen om när höjd beredskap är tillåtet. I RPSFS 2001:1 anges dock i 16 § att höjd beredskap är tillåtet när förhållandena kräver detta. Någon ytterligare ledning ges dock ej. JO har dock i flera fall från 1980-talet uttalat att det måste föreligga någon påtaglig omständighet i det enskilda fallet för att höjd beredskap ska anses vara motiverat. Även detta är dock otydligt och Westerlund menar att det i dagsläget bör finnas en sådan påtaglig omständighet t.ex. när en polisman misstänker ett pågående inbrott då kriminella idag ofta är såväl påverkade som beväpnade.¹¹⁰

Vidare motsvarar reglerna i 20 § i föreskrifterna ungefär de i 7 § skjutkungörelsen. Här anges att en polisman, i den mån det är möjligt, innan skjutvapen används ska ge till känna att denne är polis samt har för avsikt att skjuta. Innan skott avlossas ska polismannen dessutom, i den mån det går, ha kontroll över skjutfältet. Varningsskott ska riktas så att inte skada uppstår och skjutning från eller mot ett fortskaffningsmedel i rörelse ska undvikas.

4.3 Kritik kring regleringen av polismäns rätt att använda skjutvapen

Som redan nämnts har mycket kritik förts fram kring regleringen av polismäns rätt att använda skjutvapen. Mycket av kritiken har rört det faktum att skjutkungörelsen är förlegad och obrukbar. Norée har i en artikel i Svensk Polis fört fram att reglerna i skjutkungörelsen är både svårlästa och obrukbara. Hon menar att det faktum att en person begått något av de brott som räknas upp i 2 § skjutkungörelsen inte behöver innebära att denne är farlig vid tiden för ingripandet, samt omvänt att en person som begått ett mindre allvarligt brott kan vara mycket farlig.¹¹¹

Vidare är regleringen i skjutkungörelsen annorlunda jämfört med regleringen kring laga befogenhet, nödvärn och nöd. T.ex. nämns inget i skjutkungörelsen om att polismannen måste mötas av motstånd, vilket som regel gäller för den laga befogenheten. En bokstavlig läsning av skjutkungörelsen kan således få orimliga följder.¹¹²

Det är dessutom missvisande att rätten till nödvärn, som är en rätt som tillfaller varje enskild människa, inte bara polismän, regleras i skjutkungörelsen. Regleringen i

¹¹⁰ Westerlund s. 57f.

¹¹¹ Norée Svensk polis oktober 2004. Se även Norée 2008 s. 91f.

¹¹² Norée, Svensk polis oktober 2004

skjutkungörelsen angående att polismän i nödvärnssituationer endast får skjuta i vissa särskilt kvalificerade fall kan därför uppfattas som en inskränkning av nödvärnsrätten för polismän, trots att det inte är möjligt med en sådan inskränkning av lag genom en kungörelse.¹¹³ Norée menar att en reglering av nödvärnsrätten inte alls hör hemma i skjutkungörelsen.¹¹⁴ Westerlund menar dock att en polis, i det fall denne finner det möjligt, bör beakta reglerna i skjutkungörelsen eftersom denne då troligtvis inte kan anklagas för att ha handlat uppenbart oförsvarligt.¹¹⁵ Norée anmärker dock på att några garantier om att ett anklagande inte kommer ske inte kan lämnas då domstolen inte är bunden av skjutkungörelsen.¹¹⁶

Även det faktum att nödvärnsrätten regleras i 1 § skjutkungörelsen och den laga befogenheten först i 2 och 3 §§ skjutkungörelsen kan, enligt Norée, verka missvisande då en polisman i första hand ska använda sig av den laga befogenheten.¹¹⁷

Det faktum att nödrätten inte alls regleras i skjutkungörelsen kan vidare leda till uppfattningen om att en rätt att skjuta aldrig föreligger i dessa fall. Även detta är felaktigt då inte heller nödrätten kan inskränkas genom en kungörelse och då nödrätten tillåter våld i den utsträckning det inte är oförsvarligt.¹¹⁸

Det har även förts fram kritik kring det faktum att det, i uppräknningen i 2 § skjutkungörelsen av de brott då polismän får använda skjutvapen för att gripa en person saknas flera brott. Det föreligger t.ex. en rätt att skjuta vid rån, men ej vid grov stöld, och det kan vara svårt för en polisman att, vid ett pågående brott, avgöra huruvida det rör sig om det ena eller det andra. Även t.ex. våldsamt upplopp och terroristbrott saknas.¹¹⁹ Wallén har uttalat sig på följande sätt: ”I ett sådant läge, då brottsrubriceringen inte är klar, bör tydligen polisen akta sig för att skjuta, försåvitt inte en nödvärnssituation uppkommer.”¹²⁰

Norée menar att det faktum att skjutkungörelsen är vag samt det faktum att endast viss vägledning ges genom Rikspolisstyrelsens föreskrifter medför en risk för att såväl

¹¹³ Se Wallén s. 23, Norée 2000 s. 192, Norée 2004 s. 44, Norée 2008 s. 92 samt Westerlund s. 52

¹¹⁴ Norée, Svensk polis oktober 2004

¹¹⁵ Westerlund, s. 53

¹¹⁶ Nordisk skjutvapenrapport s. 117

¹¹⁷ Norée 2004 s. 44

¹¹⁸ Se Wallén s. 23, Norée 2000 s. 193, Norée 2004 s. 44, Norée 2008 s. 92 samt Westerlund, s. 52

¹¹⁹ Se Wallén s. 18 samt Norée 2008 s. 47f.

¹²⁰ Wallén s. 18

polismannen som den som polismannen skjuter mot kommer i kläm. Det är polisen själv som får stå för följderna vid en otillåten vapen användning.¹²¹ Vid en hastigt uppkommen situation är det enklare för polismannen att avgöra om det föreligger en nödvärnssituation än om det finns möjlighet att skjuta med stöd av den laga befogenheten på grund av den snåriga regleringen.¹²²

¹²¹ Norée, Svensk polis oktober 2004

¹²² Nordisk skjutvapenrapport s. 124

5 Polismäns rätt att använda skjutvapen i övriga nordiska länder¹²³

För att få en bättre bild av vilken effekt den svenska regleringen får för enskilda polismän bör en jämförelse med andra länder genomföras. På detta sätt kan man se huruvida effekter på enskilda polismän faktiskt har sin förklaring i regleringen eller om det främst är andra faktorer som spelar in. I en forskningsrapport där forskare från Sverige, Danmark, Finland och Norge presenterat respektive lands reglering samt även genomfört en jämförelse mellan länderna framkommer tydligt hur skillnader i reglering, utbildning och rapportering får en påverkan på den enskilde polismannen. Jag kommer i detta kapitel kort redovisa de resultat som visar på skillnader i de olika ländernas regleringar. Jämförelsen syftar till att undersöka huruvida de effekter den svenska regleringen har på enskilda polismän är utmärkande för just Sverige samt huruvida de i sådana fall har sin grund i hur svenska lagstiftaren valt att utformat polisens rätt att skjuta.

5.1 Regleringen av polismäns rätt att använda våld och skjutvapen i de nordiska länderna

Likheterna mellan de nordiska länderna när det gäller polismäns rätt att använda våld är stora. Utgångspunkten är att polisens våldsanvändning måste ha stöd i lag. Dessutom tillkommer bland annat principerna om behov och proportionalitet i alla nordiska länder.¹²⁴ Gemensamt för samtliga nordiska länder är dessutom att regelverket inte i något av länderna förutsätter att polismännen ska använda våld, utan att de får göra det.¹²⁵ Varje polisman använder dessutom våld på eget ansvar. Det är den enskilde polismannen som riskerar ansvar om våldsanvändningen visar sig vara otillåten.¹²⁶

I samtliga länder föreligger en laga befogenhet att använda våld. I Norge, Finland och Danmark talar man dock istället om en laga befogenhet att använda makt, vilket är ett vidare begrepp som även omfattar t.ex. hot om våld. Dessutom täcks polismäns våldsanvändning av allmänna straffrättsliga ansvarsfrihetsgrunder, så som t.ex. nöd och

¹²³ Här avses samtliga länder förutom Island, som ej omfattades av den undersökning som hänvisas till i detta avsnitt.

¹²⁴ Nordisk skjutvapenrapport s. 142

¹²⁵ A.a. s. 158

¹²⁶ A.a. s. 159

nödvärn, i samtliga länder. Ansvarsfrihetsgrunderna är, med några mindre undantag, jämförbara i de nordiska länderna.¹²⁷

Polismän i Norge, Danmark och Sverige ska i första hand använda våld med stöd i den laga befogenheten. Av denna omfattas endast våldsanvändning som är försvarlig. Eftersom en förutsättning för att använda sig av den laga befogenheten är att polismannen möts av motstånd utvecklas dessa situationer dock lätt till nödvärnssituationer. När så sker föreligger en nödvärnsrätt som tillåter våld så länge det ej är uppenbart oförsvarligt. Så långt som den laga befogenheten och nödvärnsrätten är parallella ska polismän i Finland i första hand använda sig av nödvärnsrätten. Detta skiljer sig från de övriga länderna där den laga befogenheten alltid ska användas i första hand.¹²⁸

I frågan om polismäns rätt att bruka skjutvapen har man använt sig av varierande lösningar.¹²⁹ Danmark har, som enda land i Norden, valt att reglera polismäns rätt att använda skjutvapen i lag. Ytterligare reglering finns i lägre författningsnivå även i Danmark, men i de övriga länderna har man valt att endast reglera polisens bruk av skjutvapen genom regler på en lägre författningsnivå. En översikt av den rättsliga regleringen på området ges i tabellen nedan. Noterbart är att Sverige har den äldsta regleringen.¹³⁰

	Danmark	Finland	Norge	Sverige
Laga befogenhet	Politoloven 2004	Polislagen 1995	Politoloven 1995	Polislagen 1984
Bruk av skjutvapen	Politoloven 2004 Skydekundgørelsen 1998	Maktmedelsförordningen 2004	Våpeninstruksen 1989	Skjutkungörelsen 1969 Föreskrifterna och de allmänna råden 2001
Allmänna regler	Straffeloven Retsplejeloven	Strafflagen	Straffeloven	Brottsbalken
Vägledande rättsfall	U 1997.1667 U 1998.504 V U 2003.1442 Ø	HD 1990:136 HD 1993:50 HD 2004:75	Høyesterett - Rt. 1988 sid 384	HD:s beslut 1994-05-09, nr SÖ 119/1994

*Jämförelse mellan de nordiska länderna med avseende på den rättsliga regleringen av polisens bruk av skjutvapen.*¹³¹

¹²⁷ Nordisk skjutvapenrapport s. 139ff.

¹²⁸ A.a. s. 159

¹²⁹ A.a. s. 139

¹³⁰ A.a. s. 141

¹³¹ A.a. s. 142

Som nämnts ovan (se avsnitt 4) avses med bruk av skjutvapen inte endast då man skjuter. Även att hota att skjuta är ett bruk. Dock innebär inte de fall då poliser höjer sin beredskap att ett bruk skett. I Norge, Danmark och Finland har man tagit fasta på denna definition av bruk av skjutvapen, vilket inneburit att en rapporteringskyldighet föreligger även då en polis endast hotar att skjuta. Så är dock inte fallet i Sverige. Här föreligger rapporteringskyldighet endast då skottlossning skett.¹³²

I den svenska, norska och danska vapenregleringen anges uttryckligen att varningsskott helst ska avlossas innan eventuell verkningseld samt, om möjligt, ska riktas så att skada inte uppstår. Inom den finska regleringen förekommer dock inte ordet varningsskott. I Finland vill man istället få polismännen att agera utifrån en tanke om att all skottlossning syftar till att uppnå resultat samt att detta kan uppnås även utan att skottet träffar motparten. Vid rapporteringen har man således lagt in ett krav på att polismannen efter användande av skjutvapen noga ska ange vad vapnet riktades mot när det avfyrades. Detta krav avser man säkerställa att polismannen alltid söker resultat med minsta fysiska inverkan på motparten, trots att begreppet varningsskott aldrig nämns i regleringen.¹³³

En viktig skillnad länderna emellan är även tillgängligheten av skjutvapen. De norska polismännen är i regel inte beväpnade. Beväpning får ske endast efter order från en polischef. Tillgängligheten till skjutvapen är således minst i Norge. I Danmark och Sverige är tillgängligheten ungefär lika hög då polismännen har tillgång till sina tjänstevapen men inte till förstärkningsvapen. I Finland är tillgängligheten högst eftersom polismännen där har tillgång till tjänstevapen samtidigt som specialvapnen finns i beredskap i särskilda patruller. Denna skillnad i beväpning får främst betydelse i hastigt uppkomna situationer. I det fall skjutvapen finns till hands kan polismännen i samtliga länder agera under i princip samma förutsättningar.¹³⁴

5.2 Statistik över polismäns bruk av skjutvapen i Norden

Nedan följer statistik över antalet vapenincidenter i respektive land under en 7-års period. Vidare återfinns en sammanställning över statistiken med hänsyn till antal invånare i respektive land samt slutligen en sammanställning över situationer där poliser

¹³² Nordisk skjutvapenrapport s. 143

¹³³ A.a. s. 141

¹³⁴ A.a. s. 147

skadat/dödat motparten respektive inte skadat motparten. Noterbart är att svenska polismän inte har en skyldighet att rapportera incidenter där de endast hotat med att skjuta (se ovan avsnitt 5.1), varför denna statistik saknas för Sverige.

År	Hotat	Skjutit	Skadat	Dödat
1996	222	13	6	1
1997	276	18	3	0
1998	196	7	4	0
1999	216	10	3	0
2000	236	12	3	0
2001	242	23	4	3
2002	269	16	3	2

Antal incidenter där polis i tjänst hotat med skjutvapen, avlossat skott samt skadat eller dödat motpart, Danmark, 1996-2002.¹³⁵

År	Hotat	Skjutit	Skadat	Dödat
1997	11	15	1	1
1998	11	23	1	0
1999	30	16	1	0
2000	28	12	5	1
2001	28	19	1	0
2002	27	15	3	0
2003	31	10	0	0

Antal incidenter där polis i tjänst hotat med skjutvapen, avlossat skott samt skadat eller dödat motpart, Finland, 1997-2003.¹³⁶

År	Hotat	Skjutit	Skadat	Dödat
1996	28	5	2	0
1997	28	1	1	0
1998	49	3	1	0
1999	52	1	2	0
2000	84	1	0	1
2001	86	4	0	0
2002	70	1	1	0

Antal incidenter där polis i tjänst hotat med skjutvapen, avlossat skott samt skadat eller dödat motpart, Norge, 1996-2002.¹³⁷

¹³⁵ Nordisk skjutvapenrapport s. 162

¹³⁶ A.a. s. 162

¹³⁷ A.a. s. 162

År	Hotat	Skjutit	Skadat	Dödat
1996	u.s	31	5	0
1997	u.s	27	5	0
1998	u.s	30	7	1
1999	u.s	24	7	3
2000	u.s	22	7	2
2001	u.s	19	5	2
2002	u.s	26	7	1

Antal incidenter där polis i tjänst hotat med skjutvapen, avlossat skott samt skadat eller dödat motpart, Sverige, 1996-2002.¹³⁸

	Danmark	Finland	Norge	Sverige
Vapenbruk totalt	250,9	39,4	59,0	Uppgift saknas
per milj. invånare	47,2	7,61	13,2	Uppgift saknas
därav hot	236,7	23,7	56,7	Uppgift saknas
per milj. invånare	44,6	4,6	12,7	Uppgift saknas
därav skott	14,1	15,7	2,3	25,6
per milj. invånare	2,7	3,0	0,5	2,9
Skadad/dödad motpart	4,6	2,00	1,1	7,4
per milj. invånare	0,86	0,39	0,26	0,84
därav skadad	3,7	1,7	1,0	6,1
per milj. invånare	0,70	0,33	0,23	0,69
därav död	0,86	0,29	0,14	1,29
per milj. invånare	0,16	0,06	0,03	0,14

Antal fall där polis under tjänsteutövning brukat skjutvapen, hotat med skjutvapen, avlossat skott samt skadat eller dödat motparten. I genomsnitt per år samt per miljoner invånare i Danmark, Norge, Sverige, 1996-2002 och Finland 1997-2003.¹³⁹

	Danmark	Finland	Norge	Sverige
Skadat/dödat	32,3	12,7	50,0	29,1
Ej skadat	67,7	87,3	50,0	70,9
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0
Antal	99	110	16	179

Situationer där poliser skadat/dödat motparten respektive inte skadat motparten (andel procent). Danmark, Norge, Sverige 1996-2002 och Finland 1997-2003.¹⁴⁰

Utifrån denna statistik kan sägas att Sverige och Danmark ligger på ungefär samma nivå avseende antal tillfällen då skjutvapen avfyras samt antal skadade och dödade. Norge ligger på en avsevärt lägre nivå avseende såväl antal tillfällen då vapen avfyrats

¹³⁸ Nordisk skjutvapenrapport s. 163

¹³⁹ A.a. s. 148

¹⁴⁰ A.a. s. 157

samt antal skadade och dödade. Detta kan dock förklaras genom att norska polismän som regel inte är beväpnade. Den mest intressanta skillnaden ligger istället i statistiken från Finland i förhållande till övriga länder. Finska polismän avfyrar sina vapen på samma nivå som polismännen i Danmark och Sverige. Antal skadade och dödade i Finland ligger dock på en nivå närmare Norges, trots att norska polismän skjuter mer sällan och som regel inte är beväpnade. Regleringen kring polisens vapenbruk i Finland föranleder således en hög skjutnivå men få skadade och dödade.¹⁴¹ Det kan även tilläggas att andelen situationer med hot är avsevärt lägre i Finland jämfört med Norge och Danmark. I Norge och Danmark utgör hot ca. 95 % av fallen vapen användning medan motsvarande siffra i Finland är ca. 60 %. Detta innebär att det är betydligt vanligare att vapenbruket i Finland, jämfört med i Norge och Danmark, utgörs av skottlossning och ej endast hot.¹⁴²

5.3 Förklaringar till statistiska skillnader avseende polismäns bruk av skjutvapen i Norden

Innan en tolkning av ovan presenterade statistik genomförs bör påpekas att skillnaderna avseende vapenbruk länderna emellan inte endast behöver bero på skillnader i ländernas reglering av polismäns rätt att skjuta. Andra samhällsrelaterade orsaker som har inverkan på resultaten kan föreligga. Dock menar Johannes Knutsson, professor i polisforskning vid polishögskolan i Oslo, samt Norée att det, med tanke på att samhällena som jämförs är så lika samt med tanke på att det i vissa fall finns påtagliga skillnader i de olika regleringarna, ändå är rimligt att återföra åtskilliga av skillnaderna i statistiken till olikheterna i regleringen på området.¹⁴³

Som nämndes ovan (se avsnitt 5.2) kan den norska statistiken med låg skjutfrekvens samt få skadade och dödade förklaras med att norska polismän i de flesta fall ej är beväpnade. Många svenska polis skjutningar har sitt ursprung i att en vanlig ordningspatrull på ett rutinuppdrag hamnar i en snabbt uppkommen självförsvarssituation som de försöker lösa genom att skjuta. I det fall norska polismän hamnar i en motsvarande situation drar de sig typiskt sett tillbaka för att begära beväpningsorder. Den tidsmässiga förlängning som följer av att ordningspatrullen

¹⁴¹ Nordisk skjutvapenrapport s. 155f.

¹⁴² A.a. s. 156

¹⁴³ A.a. s. 150

tvingas invänta insatsgrupp medför troligtvis att många situationer kan lösas utan att vapen behöver avfyras.¹⁴⁴

Tre förklaringar till att vapenbruket i Finland i större utsträckning utgörs av skjutningar jämfört med Norge och Danmark kan, enligt Knutsson och Norée, vara att tröskeln för att dra skjutvapen är högre i Finland jämfört med de andra länderna, att finska polismän i större utsträckning använder andra påtryckningsmedel än skjutvapen samt att finska polismän i större utsträckning använder sina skjutvapen i så allvarliga fall att enbart hot inte förväntas ge effekt. Dessa tre förklaringar utesluter inte varandra och ger en gemensam bild av en högre restriktivitet när det kommer till bruk av skjutvapen i Finland jämfört med de andra länderna.¹⁴⁵

Trots att begreppet varningsskott inte förekommer i den finska regleringen visar statistiken över antalet situationer då poliser skadat och dödat motparten respektive inte skadat motparten att finska polismän i större utsträckning inte riktar skott direkt mot motparten.¹⁴⁶

Ännu en anledning till att motparten skadas och dödas mer sällan i Finland jämfört med de andra länderna kan vara att den laga befogenheten används i större utsträckning. På detta sätt används skjutvapen under mer kontrollerade former, varför motparten inte skadas i samma utsträckning. I en nödvärnssituation är nämligen såväl polismannen som motparten stressade vilket kan medföra att polismannen använder sitt vapen mindre skickligt än under kontrollerade former. I Danmark skjuter polismän i nödvärn i två tredjedelar av fallen. Motsvarande statistik saknas i Norge men enligt Knutsson kan man dock utifrån den norska policyn dra slutsatsen att polismännen i Norge som regel skjuter under kontrollerade former. I Sverige dominerar skottlossningar i nödvärn totalt. I hela 81 % av alla tillfällen då polismän avlossar skott sker det i nödvärn. Endast 19 % av fallen sker skottlossningar med stöd av den laga befogenheten. Dessa siffror stöder teorin om att den svenska regleringen av polismäns rätt att skjuta i fall av laga befogenhet i mångt och mycket är obrukbar (se avsnitt 4.3 ovan). I Finland skjuter polismän dock främst med stöd i den laga befogenheten. Så sker nämligen i 65 % av fallen. 23 % av skjutningarna sker i nödvärn medan 12 % utgör fall där polismännen skjuter med stöd i en kombination av laga befogenhet och nödvärn. I den finska statistiken innefattas dock även hot med skjutvapen. Trots detta skulle skottlossningar

¹⁴⁴ Nordisk skjutvapenrapport s. 137

¹⁴⁵ A.a. s. 156

¹⁴⁶ A.a. s. 157

med stöd i den laga befogenheten uppgå till drygt 40 % i det fall alla nödvärnssituationer med skjutvapen skulle resultera i skottlossning. Finland är således utmärkande även i detta avseende. Finska polismän ser det som ett misslyckande att behöva skjuta i nödvärnssituationer.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Nordisk skjutvapenrapport s. 157f. samt s. 160

6 Mänskliga begränsningar i nödvärnssituationer

Jag har genom framställningen ovan påvisat svårigheterna för svenska polismän att använda sig av den laga befogenheten att skjuta. I realiteten leder den otydliga regleringen på området att polismän i de allra flesta fall tvingas skjuta i nödvärn. Utmärkande för nödvärnssituationer är att en hotfull situation som måste redas upp omgående föreligger. Det faktum att skott avlossas i nödvärn kan, på grund av den tid det tar från tanke till handling, leda till oåterkalleliga beslut. De objektiva förutsättningar som föreligger när ett beslut att skjuta tas kan hinna förändras innan beslutet verkställs. Dock kan verkställandet ej hindras på grund av människans begränsningar avseende reaktionstid. I en stressad situation, där tid för överläggning inte finns, kan detta få enorma konsekvenser.

6.1 Amerikansk studie – “The suspect is shot in the back”

Dr. Bill Lewinski (psychologist and professor of law enforcement studies at Minnesota State University at Mankato) har genomfört en studie kring orsakerna till att en gärningsman kan bli skjuten i ryggen av en polisman trots att polismannen handlat korrekt.¹⁴⁸ Enligt Lewinski är detta möjligt då agerande vinner över reagerande.

Genom försök där genomsnittstider avseende hur lång tid det tar för en polisman att lyfta sitt skjutvapen och avfira samt hur lång tid det tar för en gärningsman att lyfta sitt vapen samt vända sig om och börja springa ifrån en polis jämfördes kom Lewinski fram till följande: Om en gärningsman lyfter ett vapen mot en polis och samtidigt vänder sig om för att springa kommer polisen reagera genom att skjuta i självförsvar. Gärningsmannen kommer då, om han alls blir träffad, bli träffad i ryggen. Även i det fall polismannen, när gärningsmannen påbörjar sin rörelse, står med vapnet riktat mot dennes bröst kommer kulan träffa i sidan eller ryggen. Samma effekt uppstår då en flyende beväpnad gärningsman vrider överkroppen för att kunna skjuta bakåt mot polismannen. Även här reagerar polismannen i självförsvar och risken finns att en eventuell träff i gärningsmannen kan bli i ryggen, trots att polismannen uppfattat att skottet avlossats mot gärningsmannen framifrån.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Dave Grossi, senior instructor for Street Survival Seminars and retired lieutenant from the Irondequoit Police Department, är medförfattare till den artikel i ”The Police Marksman” vari resultaten presenteras.

¹⁴⁹ Lewinski, B. och Grossi, D. s. 23f.

Förklaringen till hur det kommer sig att polismannen inte hinner stoppa sin reaktion att skjuta i självförsvar ligger i så kallad överlevnadspsykologi. När gärningsmannen lyfter sitt vapen mot polismannen kommer denne att uppleva en fara för sitt eget liv. När så inträffar kommer polismannens fokusering vara helt riktad på gärningsmannens vapen. Detta kallas inom psykologin för vapenfokuseringseffekt. Den som befinner sig i en hotfull situation får en typ av tunnelseende där denne endast kan koncentrera sig på vapnet framför. Eventuella förändringar i gärningsmannens kroppsrörelser kan då inte uppfattas. På grund av att man inte kan lägga märke till förändringar i omgivningarna är det, när hjärnan fattat beslut om att skjuta, fysiskt omöjligt att avbryta genomförandet. Av 600 studerade fall, där poliser tagit beslut om att skjuta, har Lewinski endast kunnat finna ett där en polis undvikit att skjuta mot gärningsmannen efter det tagna beslutet. Polismannen kunde i det fallet dock inte stoppa avfyrningen utan undvek endast att träffa gärningsmannen genom att kraftigt vrida handleden åt sidan. Skottet avfyrades okontrollerat i en annan riktning.¹⁵⁰

6.2 Svensk studie – “Från tanke till handling i en nödvärnssituation”

Jan Fredriksson, gruppchef vid utbildningsenheten på Polishögskolan i Solna, har genomfört tester, motsvarande de Lewinski genomfört i USA, på svenska poliser. Här har tider inte mätts utan resultat har istället framkommit genom att Fredriksson undersökt hur försökspersoner faktiskt skjutit i pressade situationer. Försökspersonerna bestod av polisstudenter vid Polishögskolan i Solna som genomgått större delen av vapen- och teknikutbildningen. Studenterna var således väl medvetna om de mänskliga begränsningarna vad gäller reaktionstid och perceptionsstörningar. Försökspersonerna fick dock inte på förhand veta vad försöket handlar om. Testet genomfördes i två försöksomgångar.¹⁵¹ Försöken genomfördes genom rollspel där vapeninstruktörer vid Polishögskolan användes som figuranter och där försökspersonerna använde sig av skjutvapen med simmunition^{152 153}.

Vid första omgången bestod händelseförloppet i att en pistolbeväpnad gärningsman plötsligt höjer handen med vapnet samtidigt som denne vänder sig bort och springer från

¹⁵⁰ Lewinski, B. och Grossi, D. s. 23f.

¹⁵¹ Fredriksson s. 6f.

¹⁵² Simmunition är en ammunition där projektilen, av tunn plast, avger en färgmarkering vid träff.

¹⁵³ Fredriksson s. 2 och s. 6

polisen. Polismannen hade i detta fall tjänstevapnet i höjd beredskap. Händelseförloppet vid andra försöket bestod i att en gärningsman med synlig kniv gör ett plötsligt utfall genom att ta ett steg fram mot polisen med kniven mot denne, samtidigt som gärningsmannen vänder sig bort och springer från polismannen. Polismannen hade i detta fall god tid på sig att höja beredskapen efter att kniven upptäcktes.¹⁵⁴

Det var totalt 35 försökspersoner som deltog i försöken. Fyra försökspersoner fick vid första försöksomgången icke relevanta resultat på grund av yttre omständigheter. Vid första försöksomgången var det dessutom två försökspersoner som inte sköt på grund av missförstånd respektive tekniskt fel. Vid andra försöksomgången avstod sju personer från att skjuta på grund av att de inte upplevde hotet som tillräckligt påtagligt. Av de 22 återstående var resultaten dock väldigt samstämmiga. Samtliga försökspersoner hade vid den plötsliga attacken den bästa tänkbara fysiska förberedelsen för ett snabbt skott genom den höjda beredskapen. Trots detta var det endast tre av försökspersoner som sköt gärningsmannen framifrån. Resterande sköt snett framifrån mot sidan, mot sidan, snett bakifrån mot ryggen eller i ryggen. Väldigt många försökspersoner uppgav dock efter försöken att de trodde, eller var säkra på, att de träffat framifrån. En försöksperson avfyrade så många som fyra skott, ett i backen, ett mot sidan, ett i ryggen snett bakifrån och ett rakt bakifrån i ryggen. Även denna person var dock säker på att samtliga skott träffade rakt framifrån. Fyra personer uppgav att de märkte att gärningsmannen vände och att denne hade ryggen mot, men att de inte kunde avbryta handlingen och förhindra avfyrningen medan en inte märkte att gärningsmannen hade ryggen till men upplevde ändå att det kändes konstigt. Försökspersoner gjorde uttalande som ”det gick för fort”, ”det fanns ingen återvändo” samt ”vet inte varför jag sköt andra skottet”. Flera uttalande dessutom att de hade fokuserat på gärningsmannens vapen.¹⁵⁵

Fredriksson anger i sin tolkning att hans försök styrker Lewinskis resultat. Det har även visat på att vapenfokusering uppstår samt att den minnesbild som försökspersonerna redogjort för ofta speglar ögonblicket då beslutet fattas. Det som hänt efter att beslutet fattats men innan beslutet verkställts, t.ex. att gärningsmannen vänt sig bort, har i många fall inte alls uppfattats.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Fredriksson s. 7 och s. 9

¹⁵⁵ A.a. s. 7ff.

¹⁵⁶ A.a. s. 13

7 Effekter för den enskilde polismannen vid bruk av skjutvapen

Som nämnts ovan har mycket kritik riktats mot skjutkungörelsen och dess ottydliga och vaga utformning.¹⁵⁷ Norée menar att det faktum att skjutkungörelsen är vag samt det faktum att endast viss vägledning ges genom Rikspolisstyrelsens föreskrifter medför en risk för att såväl polismannen som den som polismannen skjuter mot kommer i kläm. Det är polisen själv som får stå för följderna vid en otillåten vapen användning.¹⁵⁸ Genom människans begränsningar avseende reaktionstid kan beslut om att skjuta tas under objektivt riktiga förhållanden medan beslutet verkställs efter att de objektiva förutsättningarna förändrats. När ett beslut verkställs kan således en gärningsman bli skjuten i ryggen på grund av människans oförmåga att återkalla ett beslut. Efter en sådan situation föreligger en risk för extremt högt ifrågasättande av polismannen. Detta kan få en väldigt stor påverkan för en polisman som själv får stå som ansvarig för beslutet.

Nedan utreds vilken effekt ett eventuellt bruk av skjutvapen för den enskilde polismannen. Fokus ligger på vilket ansvar som denne riskerar åläggas samt vilka långvariga psykiska effekter en situation där man tvingas skjuta mot en annan person kan få för polismannen i fråga.

7.1 Den enskilde polismannens ansvar vid bruk av skjutvapen

I det fall en polisman anmäls efter att ha nyttjat sitt vapen riskeras flera olika typer av ansvar, såväl skadeståndsansvar som straffrättsligt- och disciplinärt ansvar. Såväl det straffrättsliga som det disciplinära ansvaret avser tillgodose den enskildes intresse av att polisverksamheten utövas på ett korrekt sätt.¹⁵⁹ Nedan preciseras vad dessa olika typer av ansvar kan medföra avseende effekter för den enskilde polismannen.

7.1.1 Straffrättsligt ansvar

Risken att fällas till ansvar för brott efter ett polisingripande är alltid närvarande, varför en polisman i en situation då denne tvingas skjuta inte bara riskerar att skada en person inom ramen för sin yrkesutövning utan även att själv, som privatperson, drabbas. I det fall en polisman missbedömt en situation och avfyrat sitt vapen då denne felaktigt trott

¹⁵⁷ Se ovan avsnitt 4.3

¹⁵⁸ Norée, Svensk polis oktober 2004

¹⁵⁹ Norée 2000 s. 320

att laga befogenhet, nödvärnsrätt eller någon annan ansvarsfrihetsgrund förelegat, och detta misstag inte varit rättsenligt, kan denne dömas till ansvar för brott genom något av de allmänna straffstadgandena i BrB.

Polismän, såväl som andra offentliga tjänstemän, omfattas dock dessutom av ett särskilt straffansvar vilket innebär att de kan bli ansvariga för gärningar som inte kan hänföras till något allmänt straffstadgande. Utöver risken för att fällas till ansvar för ett allmänt brott riskerar nämligen polismannen att även fällas till ansvar för tjänstefel eller grovt tjänstefel enligt 20:1 BrB.¹⁶⁰

Den straffrättsliga bedömningen ska, som redan nämnts, utgå från hur polismannen upplevde händelsen där och då. Det kan här vara svårt för domstolen att sätta sig in i polismannens reaktion vid händelsen. Norée menar att domstolen i flera fall felaktigt fällt polismän till ansvar på grund av att de inte tagit hänsyn till polismannens uppfattning av situationen. Domstolarna genomför olika bedömningar vilket leder till att utfallen blir väldigt olika beroende på vem som dömer och hur väl denne tar hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.¹⁶¹

Risken finns även att domstolen inte inser de mänskliga begränsningarna vid hotfulla situationer (se ovan avsnitt 6). Det finns endast ett fall där domstolen friat en polisman där det avlossade skottet träffat i ryggen när denne skjutit i nödvärn.¹⁶²

7.1.2 Disciplinärt ansvar

Även vad gäller det disciplinära ansvaret är det speciellt utformat vad gäller offentliga tjänstemän.¹⁶³ Reglerna om disciplinansvar återfinns i LOA.

I 14 § LOA anges att en arbetstagare som uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosätter sina skyldigheter i anställningen får meddelas disciplinpåföljd för tjänsteförseelse. Detta gäller dock inte om förseelsen är att ses som ringa. Enligt 15 § LOA utgör varning och löneavdrag disciplinpåföljder och flera disciplinpåföljder får inte samtidigt meddelas en arbetstagare. Detta är dock en semidispositiv regel, vilket innebär att avvikelser får göras i kollektivavtal, detta enligt 16 § LOA. Vidare får disciplinåtgärd, enligt 17 § LOA, meddelas endast om arbetstagaren inom två år från händelsen fått en skriftlig underrättelse om vad som anförts mot honom.

¹⁶⁰ Norée 2000 s. 301

¹⁶¹ Nordisk skjutvapenrapport s. 118

¹⁶² B 458-01 från Jönköpings tingsrätt. Se även Nordisk skjutvapenrapport s. 118

¹⁶³ Norée 2008 s. 301

Även ett brott i tjänsten kan vara att beakta som en tjänsteförseelse. Detta medför en risk för dubbelbestraffning då en gärning kan bedömas dels som ett brott och dels som en tjänsteförseelse. Detta har lagstiftaren valt att undvika genom att ge den straffrättsliga prövningen företräde vid konkurrens med ett disciplinförfarande.¹⁶⁴ Detta kan utläsas ut 18 § LOA vari anges dels att arbetsgivaren inte inleda eller fortsätta ett disciplinärt förfarande med anledning av vad som har föranlett åtgärden i det fall en åtgärd har vidtagits för att åtal ska väckas mot en arbetstagare och dels att ett disciplinärt förfarande, när en gärning har prövats i straffrättslig ordning, endast får inledas eller fortsättas endast om gärningen, av någon annan anledning än bristande bevisning, inte har ansetts utgöra ett brott. Det finns dock inget hinder mot att en åtgärd som redan föranlett disciplinåtgärder även prövas i ett brottmålsförfarande. Risken för dubbelbestraffning undviks istället genom bestämmelserna i 29:5 och 30:4 BrB.

När en polisman redan fällts till ansvar vid en straffrättslig bedömning kan denne dock även bli uppsagd eller avskedad.¹⁶⁵ Detta utgör ej disciplinåtgärder enligt LOA och det omfattas således ej av skyddet mot dubbelbestraffning i 18 § LOA. Starffvärdesförmildring i enlighet med 29:5 och 30:4 BrB kan dock bli aktuell i det fall en polisman riskerar att sägas upp eller avskedas med anledning av den fällande domen.

7.1.3 Skadeståndsansvar

När det kommer till skadeståndsansvar har staten ett vidsträckt ansvar för skador som uppkommer i samband med ett polisingripande. Dock är utrymmet för att ålägga en polisman skadeståndsansvar mer begränsat.¹⁶⁶ Eftersom skadeståndsansvaret i stort sett alltid belastar staten kommer jag inte att behandla detta vidare.

7.2 Psykologiska reaktioner hos polismannen

Ovan behandlades hur kropp och hjärna reagerar när man försätts i en nödvärnssituation. I detta stycke ska dock de långvariga psykologiska reaktionerna som kan följa efter en sådan situation behandlas.

Som visats i statistiken ovan (se avsnitt 5.2) skjuter svenska poliser relativt sällan. Detta är således något som polismän i regel inte är vana vid. Många studier har visat på

¹⁶⁴ Norée 2000 s. 337

¹⁶⁵ A.a. s. 301

¹⁶⁶ A.a. s. 301

att skjutningar innebär en mycket dramatisk händelse för polismän samt att de psykologiska reaktioner som följer efter en sådan händelse kan jämföras med reaktioner på andra kritiska och traumatiska händelser.¹⁶⁷

I detta avsnitt ska såväl de långvariga psykologiska reaktionerna som kan följa då en polisman försatts i en hotfull situation som de långvariga psykologiska reaktionerna och påverkan på den psykosociala funktionen som kan följa efter en dödsskjutning.

7.2.1 Långvariga psykologiska reaktioner som kan följa efter en hotfull situation

Två svenska forskare, Ingemar Karlsson och Sven-Åke Christianson på Research Unit For Forensic Psychology, Department of Psychology, University of Stockholm, genomförde 1995-1997 en enkätundersökning bland 162 svenska polismän för att undersöka erfarenheten av traumatiska händelser i tjänsten. Deltagarna fick rangordna traumatiska händelser som de upplevt samt beskriva den värsta situationen som de varit med om i tjänsten.¹⁶⁸

Av de 162 deltagarna var den 44 stycken (27,2 %) som rapporterade att den värsta händelsen de varit med om varit vapenrelaterad. Detta var den största enskilda kategorin. 25 stycken rapporterade händelser där de själva tvingats bruka vapen (skottlossning eller hot) och resterande 19 personer beskrev vapenhot de utsatts för.¹⁶⁹

De gemensamma efterföljande reaktionerna bland polismän som befunnit sig i hotfulla situationer rörde bl.a. minnen som etsat sig fast och återupplevdes ”som i en film”, skuld känslor och åltande kring huruvida agerandet varit korrekt eller ej, depressioner, rädsla och humörsvängningar.¹⁷⁰

I en annan studie, med holländska polismän, framkom att det var en stor majoritet av deltagarna som påvisade symptom av posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) efter upplevda skjutincidenter. Av 37 deltagare var det endast tre stycken som inte påvisade symptom av PTSD. Direkt efter skjutincidenterna uppvisade 17 av polismännen de diagnostiska kriterierna för PTSD och vid en senare intervju punkt uppfyllde sju av dem kriterierna. De som vid den senare tidpunkten uppvisade symptomen blev diagnostiserade som ”kronisk PTSD”.¹⁷¹

¹⁶⁷ Se t.ex. Brown och Campbell

¹⁶⁸ Karlsson och Christianson s. 419ff.

¹⁶⁹ A.a. s. 422

¹⁷⁰ A.a. s. 431

¹⁷¹ Gersons, P. B. s. 247ff.

Dessa studier påvisar således att hotfulla situationer och skjutincidenter i allra högsta grad påverkar polismän psykiskt. Detta gäller på såväl kort som lång sikt.

7.2.2 Långvariga psykologiska reaktioner samt påverkan på den psykosociala funktionen på grund av dödsskjutningar

Ovan behandlades de långvariga psykiska effekterna som kan följa efter att man försatts i en hotfull situation. Det finns dock även undersökningar som visar på risken för långvarig psykisk påverkan efter att man försatts i en situation där man varit tvungen att döda en person. Studierna på området är dock ganska få och har främst riktat in sig på effekter hos soldater som i krig tvingats döda en person, stridande eller civil. Dessa studier kan till viss del överföras på även på polismän som, i tjänst, tvingas skjuta emot och döda en motpart.

I en studie nyligen genomförd bland 2 797 amerikanska soldater som deltagit i Operation Iraqi Freedom framkom tydligt att direkt och indirekt dödande som soldater genomför i krig utgör en stor riskfaktor för efterföljande negativa psykiska effekter för soldaten. Med direkt dödande avses dödandet av någon i strid och med indirekt dödande avses en tro på att någon avlidit som en följd av ens handlande. Olika metoder användes för att avgöra huruvida psykisk påverkan förelåg hos soldaterna. De effekter man sökte efter var posttraumatisk stress, depression, alkoholism, fientlighet/ilska samt relationsproblem. Undersökningen visade en stark koppling mellan tagandet av ett liv och effekterna i samtliga fall förutom depression. Undersökningen visade att många soldater även led av depression, men det kunde inte påvisas att det var just det faktum att de behövt ta någons liv som medfört depressionen. Studien behandlade även det faktum att soldater som dödat någon kan uppleva stor skuld och skam. Dessa känslor riskerar dessutom förstärkas i det fall de och deras handlande blir ifrågasatt. Detta riskerar i sin tur medföra en ovilja att tala om det som inträffat, vilket kan förvärra de psykiska problemen.¹⁷²

Två andra studier som genomförts bland amerikanska veteraner från Vietnamkriget har även de påvisat ett tydligt samband mellan soldaters dödande i strid och efterföljande psykiska effekter. I båda dessa studier påvisades att dödande i strid var en stark faktor för att kunna förutse posttraumatisk stress hos soldaterna.¹⁷³

Mats Liljengren, överpsykolog på Försvaret, menar att de flesta soldater som kommer hem till Sverige efter tjänstgöring i Afghanistan mår bra. Vissa uppvisar dock diffusa

¹⁷² Maguen, S., Lucenko, B., Regner, M., Gahm, G., Litz, B., Seal, K., Knight, S. och Marmar, C. s. 86ff.

¹⁷³ Se Fontana & Rosenheck samt MacNair

ångestsymtom, de kan ha svårt att varva ner samt uppleva en tilltagande oro. De kan även vara deprimerade. Liljengren menar att mycket beror på att ingen förstår vad de varit med om när de kommer hem. De har upplevt så mycket medan livet fortsatt som vanligt där hemma. Liljengren har även en teori om att poliser, när de tvingas ta livet av en annan person, troligtvis påverkas mer än vad soldater gör. Risken för att de ska utveckla problem efter en sådan händelse kan vara större då de inte är lika väl förberedda som soldater. Två faktorer som har stor betydelse för eventuella senare problem är, enligt Liljengren, nämligen hur omfattande utbildning som genomgått samt hur väl mentalt förberedda personerna är.¹⁷⁴ Soldater går ut i strid med en vetskap om att det föreligger en överhängande risk för att de ska behöva bruka sina vapen, medan poliser kanske inte har samma inställning. Många polisskjutningar har sitt ursprung i ett rutinärende som av en eller annan anledning urartat. Det är därför inte troligt att de är väl förberedda när en sådan skjutincident inträffar. Liljengrens teori stöds vidare av ett uttalande som en polisman gjort i en enkätundersökning som tidningen Svensk Polis genomfört.

”I dagsläget lägger arbetsgivaren över ett för stort ansvar på den enskilde polismannen vad det gäller att öva vapenhantering. Precis som ’uppskjutningarna’ så borde övningarna vara obligatoriska för att få behålla vapnet. De flesta poliser skjuter nog bara en gång om året, det vill säga vid den obligatoriska uppskjutningen, vilket självklart leder till en bedrövlig vapenhantering.”¹⁷⁵

Detta uttalande påvisar endast en persons syn på saken, men kan ändå användas som indikator för hur de enskilda polismännen uppfattar sin situation när det kommer till hur väl förberedda de är inför skjutincidenter som kan uppstå.

¹⁷⁴ Telefonkontakt med Mats Liljengren den 19 september 2011

¹⁷⁵ Enkät svar Svensk Polis april 2002

8 Analys

Polisens arbete syftar enligt 1 § PL till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp. För att uppnå detta syfte är polisen utrustad med vissa maktmedel. Dessa maktmedel kan användas för att på olika sätt ingripa mot enskilda och de innefattar bl.a. en befogenhet att, i vissa lägen, använda våld. I vissa fall finns till och med en befogenhet att använda skjutvapen. I förevarande arbete har jag valt att undersöka hur regleringens utformning på detta område påverkar den enskilde polismannens handlande i en situation då skjutvapen kan behöva brukas samt hur regleringen på lång sikt kan påverka en polisman som nödgas bruka sitt skjutvapen.

8.1 Polismäns laga befogenhet att använda skjutvapen

Jag har ovan belyst i vilka situationer en polisman har rätt att använda våld samt när skjutvapen får användas. Genomgången av polismäns rätt att skjuta med stöd i den laga befogenheten tyder på att regleringen i form av skjutkungörelsen är otydlig och förlegad, vilket får till följd att polismän har svårt att bruka denna ansvarsfrihetsgrund i en pressad situation.

Annika Norée har uttalat att det faktum att skjutkungörelsen är vag samt det faktum att endast viss vägledning ges genom Rikspolisstyrelsens föreskrifter medför en risk för att såväl polismannen som den som polismannen skjuter mot kommer i kläm. Det är polisen själv som får stå för följderna vid en otillåten vapen användning. Vid en hastigt uppkommen situation är det enklare för polismannen att avgöra om det föreligger en nödvärnssituation än om det finns möjlighet att skjuta med stöd av den laga befogenheten på grund av den snåriga regleringen.

Även Per-Erik Wallén har framfört kritik mot skjutkungörelsen med anledning av att det i uppräkningsparagrafen i 2 § skjutkungörelsen av de brott då polismän får använda skjutvapen för att gripa en person saknas flera brott. Wallén har men anledning av detta uttalat sig på följande sätt: ”I ett sådant läge, då brottsrubriceringen inte är klar, bör tydligen polisen akta sig för att skjuta, försåvitt inte en nödvärnssituation uppkommer.”¹⁷⁶

Jämförelsen av regleringen av polisens rätt att skjuta i de nordiska länderna visar vidare att svenska polismän i väldigt stor utsträckning skjuter i nödvärn istället för, vilket egentligen borde vara förstahandsvalet, med stöd av den laga befogenheten. I hela 81 % av fallen då

¹⁷⁶ Wallén s. 18

svenska polismän avlossar skott sker detta i nödvärn. Detta kan jämföras med Finland där skjutningar i nödvärn sker i 23 % av fallen och i en kombination av nödvärn och laga befogenhet i 12 % av fallen. Hela 65 % av skottlossningarna i Finland sker med stöd av den laga befogenheten. Detta tyder på att man i Finland lyckats utforma sin reglering på ett sätt som möjliggör för polismän att använda sig av den laga befogenheten, medan den svenska regleringen inte uppfyller denna målsättning. Författarna av den nordiska skjutvapenrapporten menar att en anledning till att motparten skadas och dödas mer sällan i Finland jämfört med Sverige och de andra nordiska länderna kan vara att den laga befogenheten används i större utsträckning. Detta medför nämligen, enligt dem, att skjutvapen används under mer kontrollerade former, att polismannen inte är lika stressad samt att vapnet kan hanteras mer skickligt. Därigenom kan skador hos motparten minimeras.

Mot bakgrund av det ovan anförda menar jag att skjutkungörelsen är förlegad samt att den inte fyller sin funktion. För att en polisman ska kunna använda sig av den laga befogenheten i 2 § skjutkungörelsen måste först ett stort antal rekvisit beaktas (se ovan avsnitt 4.1.2). Många av de rekvisit som polismannen måste beakta, bl.a. huruvida motparten är *på sannolika skäl misstänkt* för något av de brott som räknas upp, huruvida denne *uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa* samt huruvida ett *omedelbart ingripande* är nödvändigt, medför stora svårigheter när han eller hon ska avgöra om en rätt att skjuta föreligger eller ej. Det handlar dessutom om avvägningar som är svåra till och med när man i efterhand, i lugn och ro, kan sitta och slå upp bestämmelser och rådgöra med andra kring vilket beslut som är det rätta. Det ska således även särskilt beaktas att polismannen befinner sig i skarpt läge där beslut måste fattas omgående.

Med tanke på det ansvar som kan åläggas polismän efter bruk av skjutvapen är det, enligt mig, naturligt att en polisman som befinner sig i en, enligt honom eller henne, oklar situation väljer att avvakta istället för att skjuta. Denna osäkerhet och avvaktan kan dock leda till att en mer allvarlig och akut situation uppstår. Om så sker kan skadorna på motparten bli större än vad de hade kunnat bli i ett tidigare, mer kontrollerat, skeende.

Jag anser absolut att det är viktigt med en förhållandevis strikt reglering av polismäns rätt att skjuta, men den bör samtidigt inte vara så snårig och komplicerad att den i realiteten blir obrukbar. Regleringen bör också utformas på ett sätt som medför att polismän kan bruka vapen på ett så kontrollerat och genomtänkt sätt som möjligt. Detta för att undvika onödigt stora skador på motparten.

8.2 Polismäns ansvar vid bruk av skjutvapen

Ovan (se avsnitt 7.1) behandlades de olika typer av ansvar som kan åläggas en polisman efter att denne brukat skjutvapen. En polisman kan åläggas ett straffrättsligt ansvar, ett disciplinärt ansvar och, i vissa få fall, ett skadeståndsrättsligt ansvar.

Vad gäller det straffrättsliga ansvaret omfattas polismän av såväl de allmänna straffstadgandena i BrB som det särskilda straffstadgandet rörande tjänstefel i 20:1 BrB. Då domstolen kan ha svårt att sätta sig in i polismannens reaktioner vid skottlossningen riskerar polismannen att fällas till ansvar för brott trots att han eller hon agerat på ett försvarligt sätt med hänsyn till hur denne uppfattat situationen där och då.

Domstolen har dessutom i endast ett fall friat en polisman då denne skjutit motparten i ryggen. Studier på området (se avsnitt 6) har visat att en polisman riskerar skjuta en motpart i ryggen trots att beslut om att skjuta tagits när motparten stått vänd med bröstet mot polismannen. Detta beror på mänskliga begränsningar i nödvärnssituationer som medför att det är fysiskt omöjligt att avbryta ett beslut om att skjuta då hjärnan inte kan uppfatta förändringar i omgivningen i en pressad situation. På grund av dessa mänskliga begränsningar, eller snarare okunskapen om dem, riskerar polismän fällas till ansvar för vapenbruk som varit försvarligt när beslut om att skjuta togs och som ej kunnat avbrytas därefter.

Det disciplinära ansvaret kan omfatta varning och löneavdrag. Detta kan utdelas i det fall en arbetstagare uppsåtligt eller av oaktsamhet åsidosatt sina skyldigheter i anställningen. I LOA, vari reglerna om disciplinärt ansvar för offentliga tjänstemän regleras, finns dock regler som syftar till att undvika dubbelbestraffning då en offentlig tjänsteman begått ett brott i tjänsten. Dock kan en polisman som fällts till ansvar vid en straffrättslig bedömning bli uppsagd eller avskedas då detta inte utgör disciplinåtgärder enligt LOA.

Jag menar att då skadorna på motparten riskerar att bli större när vapen avlossas i nödvärn istället för med stöd i den laga befogenheten (se avsnitt 8.1) finns även en risk att det ansvar som åläggs polismannen blir större. Jag anser att det inte är rimligt att polismannen ska missgynnas på detta sätt på grund av att regleringen på området inte till fullo fyller sin funktion.

Även de reaktioner som sker i kroppen i nödvärnssituationer riskerar att föranleda större ansvar på grund av att domstolar inte känner till de mänskliga begränsningarna i sådana situationer. Det är, enligt mig, viktigt att det är polismannens uppfattning av en situation som blir avgörande vid en eventuell domstolsprövning. Fysiska reaktioner som polismannen inte själv kan styra över ska inte ligga honom till last.

8.3 Psykologiska reaktioner hos polismän efter bruk av skjutvapen

Jag har ovan (se avsnitt 7.2) beskrivit hur polismän efter bruk av skjutvapen riskerar att drabbas av allvarliga psykologiska reaktioner. Svenska polismän skjuter relativt sällan (se avsnitt 5.2) och ett bruk av skjutvapen utgör således ofta en mycket traumatisk händelse för polismannen i fråga. Såväl hotfulla situationer som situationer då man nödgas skjuta, och kanske till och med döda, motparten kan leda till t.ex. depressioner, alkoholism och posttraumatisk stress.

Jag anser det vara troligt att de psykologiska reaktioner som kan uppstå efter skjutincidenter skulle kunna minskas i det fall en större möjlighet att skjuta med stöd i den laga befogenheten förelåg. Detta menar jag är troligt då jag är av övertygelsen att skador på motparten minskas om skott kan avlossas innan en kontrollerad situation urartat till en nödvärnssituation. I det fall polismannen vid en skjutincident inte skadar motparten i så stor utsträckning tror jag att den skuld och skam som kan uppstå minskas samt att de efterföljande psykologiska reaktionerna således inte uppstår i samma utsträckning.

Även avseende den psykologiska påverkan på polismän efter skjutincidenter menar jag således att en förändring av regleringen kring den laga befogenheten att skjuta kan få positiva effekter. Jag anser att det är viktigt att även ta hänsyn till polismännens mentala hälsa när man tar ställning till hur regleringen bör utformas.

8.4 En förändring av regleringen bör ske

På grund av det större ansvar som en polisman riskerar att åläggas efter en skjutning i nödvärn jämfört med en med stöd i den laga befogenheten samt på grund av de ökade psykologiska reaktionerna som kan uppstå hos polismannen efter bruk av skjutvapen i en nödvärnssituation menar jag att regleringen bör ses över. Det är, enligt mig, inte rimligt att en enskild polisman riskerar drabbas på detta sätt på grund av att regleringen inte fungerar som den ska. Det är inte den enskilde polismannen som ska klandras och drabbas av att regleringen ser ut som den gör. Syftet är att polismäns bruk av skjutvapen i första hand ska ha stöd i den laga befogenheten. Detta har dock inte uppfyllts genom den svenska regleringen. Det är därför viktigt att denna reglering ses över och omarbetas.

Jag menar att ett förtydligande och en förenkling av reglerna kring skjutvapenanvändning med stöd i den laga befogenheten kan medföra stora positiva effekter. Polismännen kan då nyttja sina tjänstevapen i ett tidigare skede, vilket medför mer kontrollerade skjutningar och mindre skador på motparten. Det faktum att polismännen inte riskerar hamna i

okontrollerade och svårbedömda situationer i samma utsträckning som tidigare kan även föranleda att polismännen inte riskerar att åläggas lika mycket ansvar som efter bruk av skjutvapen i nödvärn samt att de negativa psykologiska reaktionerna hos polismännen kan minskas.

Det är viktigt att notera att tanken inte är att polismän ska skjuta mer. Tanken är istället att de ska ha möjlighet att avstyra en allvarlig situation i ett tidigare skede. Detta medför, enligt mig, med största sannolikhet mindre skada för såväl motparten som polismannen. Troligtvis kan ett avstyrande i ett tidigt skede ofta ske genom avlossande av varningsskott, varför en förändring av regleringen till och med kan föranleda färre skott mot motpart.

Med tanke på hur väl den finska lagstiftaren lyckats med att minska antalet fall med vapenbruk i nödvärnssituationer anser jag att det finns anledning för lagstiftaren att ta ställning till hur en reglering som den finska skulle fungera i det svenska samhället.

Jag menar också att det, med hänsyn till EKMR:s och RF:s krav på lagstöd, är lämpligt att polisens rätt att skjuta regleras direkt i PL. Därigenom återfinns reglerna om användande av skjutvapen i direkt anslutning till den generella våldsbefogenheten och principerna om behov och proportionalitet.

Vidare anser jag att lagbestämmelsen bör ha en mer generell utformning jämfört med dagens reglering i skjutkungörelsen, bl.a. genom att ej specificera vilka brott motparten på sannolika skäl måste vara misstänkt för. Detta ska dock inte innebära en generell befogenhet för polismannen att själv avgöra huruvida skjutvapen bör användas för att genomföra en tjänsteåtgärd eller ej. Det är enligt mig viktigt att regleringen fortfarande utgår ifrån att skjutvapen endast ska användas i yttersta undantagsfall.

8.5 Slutord

Det är viktigt att komma ihåg att polismän är vanliga människor med ett ansvar att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp. Inom ramen för detta uppdrag kan de ställas inför svåra, och ibland rent farliga situationer. Det är här av största vikt att de tillerkänns de medel och rättigheter som krävs för att de ska kunna avhjälpa situationen på bästa sätt. De maktbefogenheter som tillfaller dem är en viktig del i detta. Även rätten att bruka skjutvapen är ett viktigt verktyg i polismännens tjänsteutövning.

Som nämndes ovan (se avsnitt 5.3) har många svenska polisskjutningar sitt ursprung i att en vanlig ordningspatrull på ett rutinuppdrag befinner sig i en kontrollerad situation som

av en eller annan anledning urartar till en nödvärnssituation. Jag anser det inte vara önskvärt att en kontrollerad situation ska kunna urarta på detta sätt utan att en reell möjlighet att ingripa i ett tidigare stadie föreligger.

Det är av yttersta vikt att regleringen av polismäns uppgifter och maktbefogenheten är tydlig. Detta har stor betydelse för såväl samhällets tillit till polisen som för polismannens möjligheter att utföra sitt arbete på ett bra sätt. Det är inte rimligt att polismän ska behöva tveka i en situation då det finns anledning att bruka skjutvapen med stöd i den laga befogenheten. Reglerna för sådana situationer bör vara så klara som möjligt för att underlätta för polismannen. Så är inte fallet idag. Jag menar således att en översyn av regleringen bör ske omgående.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

- Prop. 1975/76:209 Ändring i Regeringsformen
- Prop. 1983/84:111 Förslag till polislagen m.m.
- Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m.
- Prop. 1996/97:175 Ändringar i polislagen m.m.

Statens offentliga utredningar

- SOU 1979:6 Polisen, betänkande av 1975 års polisutredning
- SOU 1993:60 Polisens rättsliga befogenheter, delbetänkande av

Utskottsbetänkanden

- KU 1973:26

Rättsfall

Högsta Domstol

- NJA 1996 s. 577

Tingsrätt

- Jönköpings tingsrätt
B 458-01 från den 12 november 2001

Litteratur och artiklar

Agge, I. Och Thornstedt, H. (1978), Straffrättens allmänna del, 2 uppl., Stiftelsen Juristförlaget vid Stockholms Universitet

Berggren, N-O. och Munck, J. (2007), Polislagen. En kommentar, Norstedts Juridik

Bratholm, A. (1980), Strafferett og samfunn. Alminnelig del, Universitetsförlaget

Brown, J. och Campbell, E. A. (1994) Stress and policing: Sources and Strategies. Chichester: Wiley

Christianson, S. Å. och Granhag, P. A. (red) (2004) Polispsykologi, Natur och Kultur

Fontana, A. och Rosenheck, R. (1999), A model of war zone stressors and posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 12, s. 111-126

Gersons, B. P. (1989) Patterns of PTSD among police officers following shooting incidents: a two-dimensional model and treatment implications. *Journal of traumatic stress*. 2, s. 247-257

Holmqvist, L., Leijonhufvud M., Träskman P O. och Wennberg, S. (2002), Brottsbalken, En kommentar, Kap. 13-24. Norstedts Juridik

Karlsson, I. och Christiansson, S-Å. (2003), The phenomenology of traumatic experiences in police work. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. Vol. 20 (3), s. 419-438

Lewinski, B och Grossi, D. (1999), The Suspect is Shot in the Back. Is Your Shooting Clean? Understanding the Limits of Survival Psychology. *The Police Marksman*, september/oktober.

MacNair, R. M. (2002), Perpetration-induced traumatic stress in combat veterans. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 8, s. 63-72

Maguen, S., Lucenko, B., Regner, M., Gahm, G., Litz, B., Seal, K., Knight, S. och Marmar, C. (2010), The Impact of Reported Direct and Indirect Killing on Mental Health Symptoms in Iraq War Veterans. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 23, No. 1, February 2010, s. 86-90

Milton, C.H. (1977) Police use of deadly force. Washington DC: Police Foundation

- Norée, A.** (2000), Laga befogenhet. Polisens rätt att använda våld, Jure AB
- (2004), Poliser rätt att skjuta, Norstedts Juridik
 - (2004), Skrota skjutkungörelsen!, Svensk Polis 2004, oktober (cit. Norée Svensk Polis oktober 2004)
 - (2008), Polisens rätt till våld, Norstedts Juridik

Petrén, G. och Regnemalm, H. (1980), Sveriges grundlagar, 12 uppl. av Robert Malmgrens Sveriges grundlagar, Liber förlag

Sjöholm, E. (1978), När och hur får polisen ingripa?, 2 uppl., Liber förlag

Strömberg, H. (1986), Allmän förvaltningsrätt, 13 uppl., Liber förlag

Sveri, K. (1998) The gun and the police officer. Internationale Perspektiven in Kriminologie und Strafrecht. Festschrift für Gunther Kaiser zum 70. Geburtstag.

- Wallén, P-E.** (1970), Polisen har samma rätt att bruka skjutvapen som enskild medborgare. Svensk Polis 1970 nr. 3, s. 22-23
- (1970), Svåröverskådliga regler gör det svårt för polisman att fatta riktigt beslut. Svensk Polis 1970 nr. 5, s. 16-19

Westerlund, G. (2009), Polisens vapen användning, 2 uppl., Bruuns Bokförlag

Rapporter

Strype, J. och Knutsson, J. (2002) Polisens bruk av skjutvapen, Polishögskolans Rapport 2002:1 (cit. Nordisk skjutvapenrapport)

Uppsatser

Fredriksson, J. (2002), Från tanke till handling i en nödvärnssituation, Polishögskolan i Solna. Uppsats vid utbildningen för kvalificerad kriminalpolisverksamhet.

Otryckt källmaterial

Telefonkontakt med Mats Liljengren, överförsvarspsykolog på Försvarmakten, den 19 september 2011, telefonnummer 08-788 92 09

Övrigt

Enkät svar, Avväpna inte svensk polis: enkäten: Så tycker polisanställda. Artikel ur Svensk Polis, nr. 3 2002, s. 19 (cit. Enkät svar Svensk Polis april 2002)